

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

6

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė

Artūras Dubonis

6

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2018

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

TURINYS

Artūras Dubonis

Pratarmė	9
----------------	---

Straipsniai

Laimontas Karalius

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos knygų rūšys (1522–1540): kaita ir tęstinumas	11
Types of the Grand Duchy of Lithuania Chancellery Books (1522–1540): Changes and Continuity. <i>Summary</i>	61

Darius Baronas

Pirmieji Vilniaus pranciškonų geradariai: 1522 m. Žygimanto Senojo privilegijos tyrimas	65
The First Patrons of Vilnius Friars Minor Conventual: A Study of King Sigismund the Old's Charter of 1522. <i>Summary</i>	100

Mindaugas Klovas

Privačios fundacijos ir donacijos stačiatikių cerkvėms bei vienuolynams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje	101
Private Foundations and Donations to Orthodox Churches and Monasteries in the Grand Duchy of Lithuania in the Late 14th–early 16th Century. <i>Summary</i>	141

Karolis Čižauskas

Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas: Mikalojaus Radvilos suteiktis žemioniui Jonui Slavskiui	143
A Nobleman's Rule, Humanists and Red Wax: Mikalojus Radvila's Grant to Landowner Jan Sławski. <i>Summary</i>	170

Darius Antanavičius

Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygoje	173
The Unknown Appeals of the mid-16th Century Kaunas Citizens to the Assessors' Court and the Court <i>in Relationibus</i> in the So-called Voivodeship of Podlachia Books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	225

Darius Vilimas

Iš Kauno pavieto žemės teismo kasdienybės. Pavieto vazniai XVI a. pabaigoje	227
Everyday Matters in Kaunas Powiat Land Court. Powiat Voznys in the Late 16th Century <i>Summary</i>	248

Inga Ilarienė

Viešųjų notarų veikla Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijose XVI a.	251
Activities of Notaries Public in the Dioceses of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century. <i>Summary</i>	307

Tomas Čelkis

Kirviu ir kaltu: nekilmingųjų ženklai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XV–XVI a. šaltiniuose	309
With an Axe and a Chisel: Signs of the Base-Born People in the Grand Duchy of Lithuania Sources of the 15th–16th Century. <i>Summary</i>	332

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo tribunolo raštvedyba: bylų registrų knygos	333
Record Keeping of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania: Case Registration Books. <i>Summary</i>	358

Publikacija*Jonas Drungilas, Mindaugas Šinkūnas*

1680 m. lietuviška priesaika dėl Svobiškio dvaro žemių	359
--	-----

Recenzijos

<i>Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Joniškis: Žiemų pradas „Simkala“, 2014. – 36 p.	
<i>Sėlos aktai = Acta Seloniae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2015. – 64 p. (<i>Darius Baronas</i>)	369
A. И. Груша, <i>Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)</i> , Минск: Беларуская навука, 2015. – 465 с. (<i>Mindaugas Klovas</i>)	374
<i>Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века</i> , подготовили А. Л. Хорошкевич (отв. ред.), С. В. Полехов (зам. отв. ред.), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015. Т. 1 – 851, [12] с.; Т. 2 – 520, [2] с.; илл.; 6 генеал. табл.; 2 кар. (<i>Vita Diemantaitė</i>)	381
Santrumpos	385
Apie autorius	387
Autoriams	389
Guide for Authors	393

STRAIPSNIAI

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS KANCELIARIJOS KNYGŲ RŪŠYS (1522–1540): KAITA IR TĘSTINUMAS

Laimontas Karalius

Lietuvos istorijos institutas

Apie tvarkingiau surašomas Vilniaus vaivados ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Alberto Goštauto (1522–1539) kanceliarijos knygas jau žinome nuo Matvejaus Liubavskio laikų. Ši tezė laisvai keliauja iš vieno istoriko darbo į kitą. Ją galima vertinti kaip tam tikrą Lietuvos Metrikos istoriografijos „bendrą vietą“ – *loci comuni*. Net Nikolajus Berežkovas savo didįjį LDK kanceliarijos knygų tyrimą baigė ties 1522 m. liepos mėn. riba. Tai A. Goštauto kanceliarijos veiklos pradžios data, kuri, minėto istoriko nuomone, žymėjo nuoseklesnio knygų tvarkymo pradžią valdovo kanceliarijoje¹. Būtent šiai jau šiek tiek mistikos apgaubtai tvarkos problemai yra skirtas šis darbas.

Tyrimo objektas – A. Goštauto (1522–1539) kanceliarijos knygos. Mus čia domina tik tokios LDK kanceliarijos knygos, kurias galima vadinti išduodamų ir gaunamų dokumentų registras. Todėl netyrinėjama LDK kanceliarijos sudarytas 1528 m. kariuomenės surašymas – LM 523-ioji knyga – dėl jos kilmės specifikos². A. Goštauto kanceliarijos knygoms galima priskirti LM 12-ąją (1522–1530; užrašymų knyga 12)³, LM 224-ąją (1522–1530; teismų bylų knyga 4)⁴, LM 14-ąją

¹ Н. Г. Бережков, *Литовская метрика как исторический источник: О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1522 год*, Москва, Ленинград, 1946, p. 26–28, 35.

² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 523 (1528). Viešųjų reikalų knyga 1*, par. A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius, 2006.

³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, par. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001.

⁴ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997.

(1524–1530; užrašymų knyga 14)⁵, LM 7-ąją (1506–1539; užrašymų knyga 7)⁶, LM 15-ąją (1528–1538; užrašymų knyga 15)⁷, LM 226-ąją (1529–1534; teismų bylų knyga 7)⁸, LM 227-ąją (1533–1535; teismų bylų knyga 8)⁹, LM 19-ąją (1535–1536; užrašymų knyga 19)¹⁰, LM 21-ąją (1536–1537; užrašymų knyga 21)¹¹, LM 23-ąją (1538–1540; užrašymų knyga 23)¹², LM 17-ąją (1530–1536; užrašymų knyga 17)¹³ ir LM 20-ąją (1536–1539; užrašymų knyga 20)¹⁴. N. Berežkovas atkreipė dėmesį¹⁵, kad A. Goštauto knygų pradžios nederą sieti vien su LM 12-osios ir LM 224-osios knygų pradžia, kad dalis tam laikui priskiriamų 1522–1523 m. dokumentų pateko į LM 10-ąją (1518–1523; užrašymų knyga 10)¹⁶ ir LM 11-ąją (1518–1523; užrašymų knyga 11)¹⁷. A. Goštauto knygų pabaiga galbūt šiek tiek raiškesnė. Iš 1623 m. originalių ir knygų kopijų sąrašų matyti, kad knygos skirstytos pagal atskirų Jogailaičių valdymo metus, o štai dėl kanclerių mirties įtakos atskirų knygų formavimo pabaigai kol kas sunku ką pagrįstai teigti. A. Goštauto mirtis galėjo paveikti tokių sudėtingos

⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, par. L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2008.

⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, par. I. Parienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2011. Šalia LM 7-osios knygos vertėtų paminėti pasiuntinybių LM 595-osios knygos atvejį: Российский государственный архив древних актов [Lietuvos Metrika], f. 389, ap. 1, d. 1–2 [naudotasi LVIA saugomais mikrofilmais], kn. 595, l. 1–45. Publikuota: *Сборник князя Оболенского № 1. Книга посольская Великого княжества Литовского 1506*, Москва, 1838. Didžioji jos dalis yra 1506 ir 1507 m. pasiuntinybių reikalų nuorašai, užfiksuoti taip pat LM 8-ojoje ir LM 7-ojoje knygose. Yra keletas dokumentų iš 1522 m. A. Goštauto kanceliarijos, kurių nėra LM 7-ojoje knygoje. Įdomiausia, kad tie 1522 m. dokumentai užfiksuoti dar kitoje – LM 11-ojoje knygoje, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Užrašymų knyga 11*, par. A. Dubonis, Vilnius, 1997, nr. 113 (1522 m. rugsėjo 10 d.), 114 (1522 m. rugsėjo 8 d.).

⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*, par. A. Dubonis, Vilnius, 2002.

⁸ LVIA, LM, kn. 226, l. 1–139v.

⁹ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, par. I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė ir kt., Vilnius, 1999.

¹⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, par. D. Vilimas, Vilnius, 2009.

¹¹ LVIA, LM, kn. 21, l. 1–244.

¹² LVIA, LM, kn. 23, l. 1–203.

¹³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17*, par. L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2015.

¹⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1535–1537). Užrašymų knyga 20*, par. R. Ragauskienė, D. Antanavičius, Vilnius, 2009.

¹⁵ Н. Г. Бережков, *op. cit.*, p. 26–28.

¹⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, par. E. Banionis, A. Baliulis, Vilnius, 1997.

¹⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11.*

sandaros kaip LM 7-osios¹⁸ ir LM 15-osios¹⁹ knygų formavimo pabaigas 1539 m., ir todėl hipotetiškai šias abi knygas galima priskirti būtent šio kanclerio kanceliarijai. Prie šio kanclerio knygų pabaigos orientyrų galima dar pridurti LM 23-osios pabaigą 1540 m. Yra aiški užuomina, kad po minėto kanclerio mirties 1540 m. pradėta LM 24-oji (1540–1544; užrašymų knyga 24) knyga²⁰, pradėta nauja LM 231-oji (1540–1543; teismų bylų knyga 12)²¹ knyga, o LM 28-ojoje knygoje išliko naujai pradėtas kompaktiškas 1540–1542 m. sąsiuvinis²². Tam tikrą naują LDK kanceliarijos knygų tvarkymo tarpinį žymi 1538 m. pradėtos lotyniška Palenkės apeliacijų²³ ir pasiuntinybių (*справы и посолства*) LM 524-oji (1538–1542; viešųjų reikalų knyga 2)²⁴ knygų serijos.

Minėtas A. Goštauto kanceliarijos knygas ne pirmieji analizuosime. Turbūt nuodugniausiai N. Berežkovo darbo numatytą klausimų lauką šioms knygoms pritaikė Aliaksandras Hruša²⁵. Galima sakyti, kad jo darbas padėjo pagrindus suformuoti šio tyrimo tikslus, nes jo atlikta aptariamąjį laikotarpį LDK kanceliarijų knygų analizė išryškino aiškiai besiskiriančius du chronologinius knygų formavimo laikotarpius. Tiksliau sakant, tik vienas laikotarpis buvo išskirtas į atskirą knygos skyrių (1530–1550) ir buvo detaliam aprašytas šio laikotarpio kanceliarijos knygų formavimo ypatybės²⁶. Užduotis analizuoti ankstesnio (1522–1530) laikotarpio knygų formavimo struktūros ypatybes bei lyginti su vėlesnėmis knygomis teko šio straipsnio autoriui. Tyrimo

¹⁸ Išsamiau LM 7-osios knygos sandarą aprašė N. Berežkovas, žr. Н. Г. Бережков, *op. cit.*, p. 101–102, 125–127. E. Banionis aptarė LM 7-osios knygos pasiuntinybių dokumentus, žr. E. Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI a.*, Vilnius, 1998, p. 150–168.

¹⁹ Išsamiausiai LM 15-osios knygos sandarą aprašė A. Dubonis, žr. A. Dubonis, „Pratarmė“, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 7–9. Pasiuntinybių dokumentus šioje knygoje aptarė E. Banionis, žr. E. Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*, p. 157–164.

²⁰ А. Груша, *Канцелярия Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск, 2006, p. 111.

²¹ *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, par. I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščenė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2007.

²² *Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552 гг.). Кніга запісаў 28*, падрыхт. В. Мянжынскі, У. Свяжынскі, Менск, 2000, № 1–108.

²³ Hipotetiškai nuo 1530 m. turėjo būti pradėtos formuoti atskiros lotyniškos Palenkės ir magdeburginių LDK miestų teismų bylų knygos, nes iš teismo reikalų knygų, pradėdant nuo LM 226-osios (1529–1534) knygos, visai dingsta lotyniški dokumentai (žr. А. Груша, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 108), tačiau pačios knygos išliko tik nuo 1538 m. Pirmosios 1538–1541 m. Palenkės knygos originalas neišliko, bet išliko jos transkripcija XVIII a., Archiwum Główne Akt Dawnych, Litewska Metryka - Transkrypcje, 207, p. 1–701.

²⁴ LM, kn. 524, l. 1–34. Išspausdinta: *Литовская Метрика. Отделы первый – второй. Часть третья: книги публичных дел*, т. 1, (*Русская историческая библиотека*, т. 30), Юрьев, 1914, стр. 1–88.

²⁵ А. Груша, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 103–108.

²⁶ Ten pat, p. 108: „5.3.3. Асаблівасці вядзення кніг Метрыкі ў 30–40-х гадах XVI ст.“

metu išryškėjo pagrindinė tema – knygų formavimo (*filing by the book*)²⁷ į tęstines kelių rūšių knygų serijas problema. Todėl suabejota tokių įprastų kanceliarijos knygų terminų kaip „teismų bylų knygos“, „pasiuntinybių knygos“, „suteikčių (*данин*) knygos“ ir jų serijų pagrįstumu ir euristine funkcija.

Radus 1623 m. originalių LDK kanceliarijos knygų aprašą²⁸, ankstesnį intelektualinį žavesį prarado N. Berežkovo ir Egidijaus Banionio tezės apie originalių knygų ir XVI a. pabaigos knygų kopijų neatitikimą bei šių tezių pagrindu padaryti jų darbai rekonstruojant pirminių originalių knygų formas²⁹. A. Hruša sutiko su N. Berežkovo darbo rezultatais, jo 42 sukonstruotomis „originaliomis knygomis“ remiantis išlikusiomis 8 knygomis kopijomis (laikotarpiu iki 1522 m.). Tačiau dauguma A. Hrušos analizuotų knygų iš šio laikotarpio, N. Berežkovo žodžiais tariant, buvo paprastos sudėties knygos kopijos, todėl čia minimam istorikui nekilo didelių problemų laikyti jas įrištomis knygomis ir išvengti sudėtingų konstrukcijų („knygų“) konstravimo. N. Berežkovo ryškesnė įtaka matyti tik interpretuojant nevienalytės sudėties LM 7-ąją ir LM 15-ąją knygas kopijas. Šiuo atveju išryškėja skirtumas tarp A. Hrušos ir čia rašomo darbo autoriaus. Jis laikosi originalios knygos ir knygos kopijos atitikimo tezės, tad čia bus kalbama būtent apie tokio formato knygų rūšiavimą, kokį turi kopijos. Žinoma, ši tezė turi būti tikrinama konkrečių knygų atveju sistemingai lyginant abu 1623 m. LDK kanceliarijos knygų kopijų ir originalių knygų aprašus³⁰ su dabartinių knygų kopijų archyvinėmis kelionėmis³¹.

²⁷ Vakarų Europos valstybių kanceliarijų knygų formavimo tyrimo klausimai bandyti apibrėžti, žr. R. C. Head, „Filing by the book: Accumulating and managing records in early modern chancelleries“, prieiga per internetą: <https://www.academia.edu> [žiūrėta 2016 09 25]. Taip pat, žr. R. C. Head, „Configuring European archives: spaces, materials and practices in the differentiation of repositories from the late Middle Ages to 1700“, *European History Quarterly*, vol. 46, issue no. 3, 2016, p. 498–518.

²⁸ D. Antanavičius, „Originalių Lietuvos Metrikos XVI a. knygų sąrašas“, *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 4, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2012, p. 157–184.

²⁹ LM knygų atsiradimo istoriografijos aptarimas, žr. A. Dubonis, „Didžioji Lietuvos Metrikos istorijos problema – knygų atsiradimas (iki XVI a. pabaigos)“, A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, Vilnius, 2016, p. 25–50.

³⁰ Pirminiai rezultatai pateikti D. Antanavičiaus ir A. Dubonio, žr. D. Antanavičius, *op. cit.*, p. 157–184; A. Dubonis, „Didžioji Lietuvos Metrikos“, p. 25–50.

³¹ Sudėtingas LM archyvo (XV–XVIII a.) likimas carinės Rusijos ir Sovietų Sąjungos laikais XIX–XX a. detalai aptartas, žr. *The „Lithuanian Metryka“ in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania*, P. Kennedy-Grimsted [ed.] with the collaboration of I. Sułkowska-Kurasiowa, Cambridge, 1984; A. Dubonis, D. Antanavičius, „Lietuvos Metrika: sąvoka ir terminas, pavadinimas, archyvinės charakteristikos“, A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos*, p. 7–24; A. Dubonis, „Svetimuose namuose“, ten pat, p. 203–224.

Įvertintos ir žinomos XVI a. pabaigos kopijuotojų padarytos transformacijos pritaikant originalias knygas ir jų dokumentų tekstus atitinkamo laikotarpio reikmėms, pavyzdžiui, dokumentų registrai knygų kopijų pradžiose, dokumentų antraštės. Istorinis terminas *knogos* (книгу) daugiskaitos forma bus vartojamas tik originalių knygų antraščių atvejais.

Irena Valikonytė daug nuveikė tyrinédama valdovo teismo bylų knygas. Rezultatai apibendrinti keliais straipsniais: viename analizuotas teismo bylų knygų sandaros modelis, kitame – detaliai aprašyta ir apibrėžta teismo dokumentų nomenklatūra³². Šie darbai labai padėjo nustatant teismo dokumentikos korpusą ir apibūdinant jo sąsajas su valdovo teismo institucija, su konkrečiais teisenos etapais. Gaila, kad ši istorikė iš esmės remiasi dar XVIII a. pabaigoje suformuotomis ir aprašytomis kanceliarijos „teismų bylų knygų“ klasifikacijomis, kurias įtvirtino S. Ptašyckio LM fondo aprašas³³. Bandant rekonstruoti adekvatesnes LDK institucinei aplinkai ir archyvo sandaros (XV–XVIII a.) raidai knygų rūšių klasifikacijas, S. Ptašyckio aprašas kelia daugiau sumaišties nei tvarkos.

T. Topalova ir Valerijus Mianžynskis paliko po nedidelį straipsnelį. T. Topalovos tyrimą³⁴ geriausiai apibūdina keistoka šaltinių bazė. Iš esmės tirtos tik trys kanceliarijos knygos – LM 12-oji, 17-oji ir 20-oji. Kiek netikėtas ir labai ginčytinas dar dviejų – LM 18-osios ir LM 583-iosios – knygų panaudojimas A. Goštauto kanceliarijai apibūdinti. LM 18-oji knyga yra Lenkijos karalienės ir Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Bonos Sforcos knyga, o LM 583-ioji – originalių XV–XVII a. dokumentų rinkinys. Tiesa, šis rinkinys siejamas su A. Goštautu, bet tik kaip išmaros teise valdovui atitekusio šio didiko privataus archyvo dalis. Sunku vienareikšmiškai vertinti V. Mianžynskio bandymą apskaičiuoti LDK kanceliarijos išduotus dokumentus 1522–1552 m.³⁵ Galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie dokumentų rūšis (nomenklatūrą), jų pasiskirstymą laike, pavyzdžiui, atkreiptas dėmesys į patvirtinimų pagausėjimą

³² I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu najstarszych ksiąg spraw sądowych Metryki Litewskiej“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, A. Dubonis (red. kol. pirm.) ir kt., Vilnius, 2007, p. 97–111; I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 2, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2010, p. 109–124.

³³ С. Л. Пташицкий, *Описание книг и актов Литовской Метрики*, Санкт Петербург, 1887.

³⁴ Т. А. Топалова, „Задачи изучения истории великокняжеской канцелярии Жигимонта I Старого периода канцлерства О. М. Гаштольда: (По материалам книг-копий Литовской Метрики, 1522–1539 гг.)“, *Вопросы историографии и источниковедения дооктябрьского периода*, Москва, 1992, p. 5–27.

³⁵ В. С. Менжинский, „Документальный состав книг Записей Литовской Метрики за 1522–1552 гг.“, *Lietuvos Metrika. 1988 metų tyrinėjimai*, sud. E. Banionis, Z. Kiaupa, Vilnius, 1992, p. 46–70.

suteikčių atžvilgiu, bet skaičiuojant, deja, apsiribota tik užrašymų knygomis. Tai iškreipia bendrą kanceliarijos veiklos sričių proporcijų vaizdą vienos svarbiausių – teisminės – nenaudai³⁶.

I. „Keturi su puse“ LDK kanceliarijos knygų rūšys
(1522–1530): LM 11, LM 224, LM 12, LM 14 knygos
(LM 7 ir LM 15)

Istoriografijoje daug kalbėta apie LM 12-ojoje (1522–1529) ir LM 224-ojoje (1522–1530) knygose matomą LDK kanclerio norą jei ne reformuoti, tai sutvarkyti kanceliarijos darbą³⁷: „kancleriu tapus Albertui Goštautui, raštvedyba buvo pastebimai geriau sutvarkyta, pradėtos rašyti „naujos“ ir dar skirtingų rūšių dokumentų „knygos“³⁸. Prie jų taip pat reikia priskirti ir dvejais metais vėliau, 1524 m., pradėtą LM 14-ąją (1524–1529) knygą³⁹. Naujos tvarkos esmė suvokiama šitaip: LM 12-oji ir LM 224-oji knygos kopijos yra paprastos, vientisos sudėties. Jos buvo vientisos chronologijos ir temos požiūriu, nesudarytos iš kelių skirtingų rūšių ar chronologijos dokumentų įrašų grupių, fragmentų ar mišinio. Iš tiesų, palyginti su prieš tai baigtomis knygomis (ypač LM 10 (1518–1523) ir LM 11 (1518–1523) knygomis ar chronologiškai lygiagrečia 1506 m. pradėta LM 7 knyga), stebina minėtų knygų įrašų vienoda struktūra, kurią I. Valikonytė tiksliai apibūdino kaip „itinerarinę“. Įrašai grupuojami pagal valdovo buvimo vietą chronologiškai. Šioms įrašų grupėms sukurtos daugmaž vienodų formuluočių specialios paantraštės, kurias galima aiškiai priskirti originalo, o ne knygos kopijos ypatybėms. Kai kuriose su visu vardu, pareigomis, tikslia chronologija ir vieta fiksuotos tam tikro raštininko „reikalų“ pradžios, bet dažniau pasitenkina lakoniškais tik išdavimo vietos ar raštininko duomenimis. Svarbiausia, neretai jos dubliuojasi LM 12-ojoje, LM 224-ojoje ir LM 14-ojoje knygose⁴⁰ ir net

³⁶ Paminėtinas ir A. Goštauto kanceliarijos LM 17-osios knygos aprašymas, žr. В. С. Менжинский, „Книга записей Метрики Великого княжества Литовского № 17 как источник по социально-экономической истории Белоруссии и Литвы“, *Книга в Белоруссии*, сборник статей, Минск, 1988, p. 89–98.

³⁷ I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu“, p. 108–109.

³⁸ S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*, p. XVII.

³⁹ А. Груша, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 105.

⁴⁰ Visi pasikartojimai sužymėti, žr. L. Karalius, „Pratarmė“, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, p. 10–18. Taip pat pgl. su A. Hrušos sudaryta lentele, kurioje pateiktas raštininkų darbo grafikas pagal šias paantraštes iš LM 12, 224 ir 14 knygų (А. Груша, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 184–185).

LM 7-ojoje knygoje, kur panašios paantraščių formuluotės taip pat pasitaiko tarp 1522–1529 m. įrašų⁴¹, o tai rodo vienalaikį LM 7-osios knygos dalies formavimą – tik įrišta vėliau, po 1539 m. Specifinių jų ypatybių, pavyzdžiui, kai paantraštė neatitinka po to įrašytų dokumentų, čia plačiau nenagrinėsime. LM 14-osios knygos įrašų struktūra, kurią A. Hruša lygina su vienintelės originalios LM 9-osios (1511–1518) knygos struktūra⁴², skiriasi nuo LM 12-osios ir LM 224-osios knygų tik tuo, kad struktūruota pagal LDK žemės išdininko ir raštininko Bohušo Bohovitinavičiaus (nr. 1–67), raštininkų Kapočio Vasiljevičiaus (nr. 68–656) ir Ivano Hornostajaus (nr. 657–927) produkciją į tris atskiras chronologiškai nuoseklias knygos dalis⁴³. Tai galime laikyti disciplinuoto raštvedybinio darbo pavyzdžiu, nes iš anksto ketinta suformuoti tokią knygą.

Aišku, knygų rūšiavimo klausimui svarbiau profiliavimas pagal dokumentų ar aktų rūšį: *Knygos, kuriose rašomos suteiktys ir patvirtinimai* – LM 12-oji knyga (*В тых книгах пишутся листы, данина короля его милости и тежь потъверженья*⁴⁴); *Knygos, kuriose rašomi teismų raštai*, – LM 224-oji knyga (*В тых книгах пишутся листы судовые*⁴⁵). Šių knygų pradžių autentiškos antraštės aiškiai atskleidžia jų formavimo principus.

Įdomi I. Valikonytės pastaba dėl dokumentų rūšiavimo lyginant LM 12 ir LM 224 knygas, priartėjanti prie adekvatesnės raštininkų kategorijoms sampratos. Ji atkreipė dėmesį į tą faktą, kad valdovo teismo sprendimo raštai (dekretai), *лист судовой*, įrašyti tik LM 224-ojoje knygoje, o didžiulėje LM 12-ojoje jų nėra⁴⁶ (viena išimtis nr. 711). Nors ši pastaba iš dalies yra veržimasis pro atviras duris, nes knyga jau raštininkų pavadinta *knygomis, kur rašomi teismo raštai*, bet ji iš dalies sprendžia „aktų įvairovės“ keliamą problemą. „Aktų įvairovė“ – tai kitokio profilio dokumentų įrašymas į tam tikrą knygą, kuriai šie dokumentai lyg ir nepriklauso. LM 224-ojoje knygoje įrašyti ne vien valdovo teismo sprendimų raštai, kitaip *teismų raštai* (112 iš 396 rusėniškų, lotyniški – 129, iš viso – 525). Taigi įrašyta titulinė dokumentų rūšis sudaro tik 1/4 kitų rusėniškų raštų rūšių – mandatų, suteikčių ir patvirtinimų, LDK izdo dokumentų. Minėtos dokumentų rūšys, išskyrus izdai priskiriamus, kaip

⁴¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 238 (Krokuva, 1524 m. vasario mėn. –), 248 (Krokuva, 1524 m. gruodžio 1 d.), 252 (Krokuva, 1525 m. rugpjūčio 24 d.), 287 (Vilnius, 1529 m. –).

⁴² А.И. Груша, *Канцелярия Вяликага княства*, p. 135.

⁴³ L. Karalius, „Pratarmė“, p. 10–18.

⁴⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, p. 119.

⁴⁵ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 252, 253.

⁴⁶ I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu“, p. 108–109.

žinome, sudaro LM 12-osios knygos pagrindą. Iš visų šios knygos 715 rusėniškų dokumentų tik 15 formuliario dalyje, vadinamojoje naracijoje, teisinio pagrindo išdėstyme, pradedami žodžiu *жаловати*, o visi kiti pradedami *бити чолом* (*чоломъбитъе*)⁴⁷. Tai liudija, jog raštininkai laikėsi taisyklės, kad knygoje rašomos „jo mylistos karaliaus suteiktys ir patvirtinimai“. Minėta pastaba dėl titulinės dokumentų rūšies rodo, kad reikia kritiškai taikyti A. Hrušos knygų rūšių nustatymui 1530–1540 m. laikotarpiu naudotą procentinį dokumentų rūšių skaičiavimą. Šį kriterijų taikė knygoms, kurios neturėjo originalios antraštės. Nors jis pats nepasiūlė aiškaus procentinio santykio, reikalingo tam tikros rūšies knygos pavadinimui⁴⁸, bet mažai suklysimė įsivedę ribinį <50 procentų skaičių. Pateiktas LM 224-osios knygos dokumentų rūšių santykis, kai titulinė rūšis *teismų raštai* sudaro tik 1/4 visų rusėniškų raštų, ir paneigia tokio metodo pagrįstumą. Iš to kiltų visai pagrįsta hipotezė, kad knygos rūši lemia ne dokumentų rūšių procentinis santykis, o vienos kokios nors rūšies buvimas tik vienoje knygoje iš chronologiškai lygiagrečių knygų. Pakartosime, LM 12-ojoje ir LM 14-ojoje *teismų raštų* nėra. Deja, jos taikymas turi metodinių kliauzių.

Reikšmingos pavadinimui dokumentų rūšies principą sunkiau pritaikyti kiek primirštai LM 14-ajai knygai. Ji turi lygiai tokią pat kaip ir LM 12-oji ir LM 224-oji knygos antraštę – tai „knygos, kuriose rašomi skundų⁴⁹ (prašymų⁵⁰) raštai“ (*В тых книгах пишут ся листы жалобных*⁵¹). A. Hruša apie šią knygą rašo taip:

„XVI a. 3-iajame dešimtmetyje į LM knygas pradėta intensyviau nurašinėti teisinius dokumentus, tokius kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio nurodymai Ponų tarybai ir pareigūnams išnagrinėti bylas bei priimti parengiamuosius sprendimus; nurodymai besibylinėjančioms šalims dėl paskirtų teisėjų bei paskyrimo raštai patiems (parinktiems ar pasirinktiems) teisėjams; „raštai“ [mandatai] – nurodymai, įpareigojantys

⁴⁷ Skaičiuota pagal dalykinę rusėniškų dokumentų rodyklę, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, p. 671 (*жаловати*), 711 (*чоломъбитъе*).

⁴⁸ А. Груша, *Канцелярия Вяликага княства*, p. 106.

⁴⁹ *Skundų raštų* lietuviškas terminas yra darbinis ir grindžiamas PLS žodyne pateiktomis reikšmėmis, platesnėmis nei dabartinės lietuvių kalbos žodžio *skundas*: *жаловати* – *conqueror* – *kaltinti*, *pateikti ieškinį*, *skųstis ir жалоба* – *negotium*, *propositio*, *querela* – *ieškinys*, *kaltinimas*, *skundas* žr. *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, t. 2, d. 1, Vilnius, 1991, p. 354.

⁵⁰ Tai E. Banionio vertimas, žr. E. Banionis, „Lietuvos Metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*, Vilnius, 1989, p. 140.

⁵¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, p. 77.

atsakovus vykdyti priimtus teismo sprendimus; raštai laidai, garantiniai (laidavimo) ir draudžiamieji valdovo raštai (*заручныи листы*) ir t. t.⁵²

Šios išvardytos valdovo išduotų dokumentų rūšys sudaro LM 14-osios knygos pagrindą (pagal išskirtinių rūšims *жаловати* (*жалоба*) ir *бить чоломъ* (*чоломбитье*), *просуму* formulių santyki⁵³), šalia dar nepamintėtų suteikčių, privilegijų, patvirtinimų, užfiksuotų daugiausia LM 12-ojoje knygoje ir mažiau LM 224-ojoje. Tad joje nėra nė vieno rusėniško valdovo *teismo rašto* (*вырок, декрет, лист судовый*), išskyrus du kanceliarijos gautus (ne išduotus) įdomius Vilniaus vaivados ir kanclerio A. Goštauto teismo sprendimų raštus⁵⁴. Tačiau LM 224-ojoje knygoje taip pat gausu vadinamųjų *skundų raštų*, kitaip sakant, LM 14-oji knyga neturėjo monopolinių teisių į teismo dokumentų rūšį. *Skundų raštai* šiai knygai neturi tokios reikšmės, kokią turi teismo sprendimo raštai, kitaip *teismo raštai*, LM 224-ajai knygai palyginti su LM 12-ąja ir LM 14-ąja knygomis. Matyti LM 224-osios ir LM 14-osios knygų sąsajos – jos turi labai aiškią galiojimo sritį – tai teisingumo vykdymas, vienas svarbiausių valdovo, Lietuvos didžiojo kunigaikščio prerogatyvų⁵⁵. Savo ruožtu *suteikčių ir patvirtinimų knygos*, LM 12-oji knyga, yra valdovo malonės išraiškos knyga.

LM 224-ojoje knygoje empiriškai pagrindžiama knygos antraštės termino *teismo raštas* tiesioginė sąsaja su įrašytais valdovo teismo sprendimo raštais, o LM 14-osios knygos atveju vadinamieji *skundų raštai* (mandatai) nėra tokie aiškūs, nes LDK kanceliarijoje buvo tik šio termino funkcijos užuomazgos. Išskyrus LM 14-osios knygos antraštę, šis terminas daugiau nevartotas pavadinant knygą ar apibendrinant

⁵² А. И. Груша, *Канцелярия Великаго княства*, p. 105–106. LM 14-osios knygos klasifikacija buvo problemiška, plg. su G. Choroškevič teiginiu: „Trečiajame dešimtmetyje, tiesiogiai dalyvaujant žemės išdininkui ir raštininkui Bohušui Bohovitinavičiui, buvo sudaryta dabartinė Centrinio valstybinio senųjų aktų archyvo Lietuvos Metrikos užrašymų knyga nr. 14, kurioje daug inventorių, tuo ji skiriasi nuo kitų, su ja iš dalies viena laikų Lietuvos Metrikos knygų Nr. 12 ir Nr. 15“ žr. А. Л. Хорошкевич, „Литовская Метрика, состав и пути формирования“, *Исследования по истории Литовской Метрики*, т. 1, Москва, 1989, p. 18–19.

⁵³ Išvados padarytos remiantis rusėniškų dokumentų dalykine rodykle, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, p. 507–596.

⁵⁴ Ten pat, nr. 64, 65.

⁵⁵ Žr. J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*, Vilnius, 2007. Būtina atkreipti dėmesį, kad sąvoka „teisingumo vykdymas“ turi būti suprantama daug plačiau, nei tai daro Jevgenij Machovenko. Teisingumo vykdymas – tai valdovo valdžios vykdymas *par excellence*, žr. А. М. Hespanha, „Paradigmes de légitimation, aires de gouvernement, traitement administratif et agents de l’administration“, *Les figures de l’administrateur. Institution, réseaux, pouvoirs en Espagne, en France et au Portugal 16e–19e siècle*, sous la directions de R. Descimon, J.-F. Schaub, B. Vincent, Paris, 1997, p. 19–28.

dokumentų rūšį, o kiti duomenys iš LDK raštvedybos tokie skurdūs, kad net apibrėžti konkrečiau nėra kuo. Vienintelis artimas pavartojimas yra užfiksuotas LM 11-ojoje knygoje, ir tai labai konkrečiai *skundo*, *skundo rašto* (*лист жалобный*) reikšme, valdovo kanceliarijos išduotame rašte apie ieškovo pateiktus ieškinius atsakovui (ikiteisminis), kuris priešinamas galutiniam teismo sprendimo raštui, *teismo raštui* (*лист судовый*)⁵⁶. Todėl reikėtų svarstyti klausimą, kad kurdami LM 14-ąją knygą raštininkai turėjo susidurti su didžiule *skundų raštų* atrinkimo problema. Arba, pabrėžus raštininkų praktikų savybes, galima eiti paprastesniu keliu. *Suteikties* termino skirtis nuo *teismo rašto* tokios problemos nekėlė. Todėl galima sakyti, kad raštininkai *skundų rašto* knygos kategoriją sukūrė dokumentams, nepatekusiems į aiškesnius formavimo principus turinčias LM 12-ąją ir LM 224-ąją knygas ir, svarbiausia, jos profilio neįmanoma suprasti be šių knygų darybos konteksto. Vis dėlto kažkaip sunku suvokti faktą, kad sąvokos gali padaryti tokius šuolius LDK kanceliarijoje, iš vienetinių *skundų* iškart pakilti į knygos pavadinimą. Valdovo raštai, išduoti ieškovo ieškinių, skundų, kaltinimų pagrindu, – LM 14-ąją knygą sudariusių raštininkų „archyvinė“ mintis.

Tokį *skundų raštų* LM 14-osios knygos sudarymo principų neatitikimą galima paaiškinti tuo, kad ši knygos rūšis buvo kanceliarinė naujovė. Nei iki tol, nei po to atskirų *skundų raštų knygų* neformuota LDK kanceliarijoje, kitaip nei vadinamųjų teismų bylų knygų, turint omenyje pirmąją LM 222-ąją (1506–1522) knygą.

1522–1530 m. laikotarpio pasiuntinybių dokumentai sudaro didelę LM 7-osios knygos dalį. Ką tik aptartose trijose knygose nebuvo nė vieno pasiuntinybių reikalams priskiriamo dokumento, pasiuntinybių dokumentų nuorašai ir rejestrai turėjo būti kaupiami atskirai ir sudarė pagal E. Banionio klasifikaciją „7 pasiuntinybių knyga“, išsaugotą LM 7-ojoje knygoje kopijoje⁵⁷. Rastas 1623 m. originalių LDK kanceliarijos knygų sąrašas rodo, kad šią knygą kopiją ir panašios sandaros (sudėtinės) LM 15-ąją knygą galima be didesnių problemų laikyti esant originalios įrištos knygos struktūros⁵⁸. Gaila, kad dėl LM 7-osios knygos originalo vėlesnio suformavimo (po 1539 m.) nėra labai aiškios pasiuntinybių medžiagos chronologinės ribos, todėl dėl jos sudėtinio pobūdžio sunkiau spręsti originalios pasiuntinybių dokumentų saugojimo formos 1522–1530 m. laikotarpiu klausimą. Jau minėta, kad šios knygos raštininkų įrašų serijų antraštėse atsispindi bendra formuluočių tradicija, būdinga ir kitoms trimis knygoms (LM 12,

⁵⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11*, nr. 138 (1522 m. lapkričio 29 d.).

⁵⁷ E. Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*, p. 157–160.

⁵⁸ D. Antanavičius, *op. cit.*, p. 168–169.

LM 224, LM 14), suformuotoms (įrištoms) anksčiau po 1529–1530 m., o tai rodo, kad kaip sąsiuvinis (knyga) tam tikrus kontūrus įgavo irgi panašiu laiku. Tačiau svarbiausias požymis, matomas visų pirma lyginant su LM 224-ąja, LM 12-ąja ir LM 14-ąja knygomis, yra tai, kad pasiuntinybių dokumentai užfiksuoti tik LM 7-ojoje knygoje. Taigi šie dokumentai turi panašią išskirtinę reikšmę kaip LM 224-ajai knygai – *teismo raštai*. Tai jau rodo, kad LDK kanceliarijoje buvo mintis sukurti vadinamąją pasiuntinybių knygą.

Taigi 1522–1530 m. laikotarpiu turime keturių rūšių knygas ir LDK kanceliarijos dokumentikos atranką (rūšiavimą) atsižvelgiant į jas visas. *Suteikčių ir patvirtinimų knygos* (LM 12 knyga), *teismų raštų* (LM 224 knyga), *skundų raštų* (LM 14 knyga), pasiuntinybių sąsiuvinis-knyga (LM 7 knygoje). Valdovo raštininkas dokumentų įrašymui rinkosi vieną iš keturių labai konkrečių „stalčiukų“ pagal raštvedybos tradicijas ir pagal aplinkybes.

A. Goštauto kanceliarijos reformos ir teismų bylų knygų tęstinumo problema 1522–1530 m.

LM 14-oji knyga – tai savotiška kanceliarinė inovacija be tęstinumo, vienkartinė LDK kanceliarijos akcija, nulemta kažkokių tuo laiku susiklosčiusių istorinių aplinkybių. Apie priežastis kol kas sunku ką nors konkrečiau pasakyti. Bet tam tikrą vieną bendrą principą ar mintį, būdingą visoms trimis – LM 12, LM 224 ir LM 14 – knygoms, galima rasti, o tai galėtų padėti iš dalies paaiškinti ir LM 14-osios knygos kilmę bei knygų rūšiavimo inovacijas.

Pradėti nuosekliau registruoti LDK kanceliarijos išduodami raštai. Žodį „nuosekliau“ čia vartojame neatsitiktinai. Empiriškai pagrindžiamas faktas, kad kanceliarijos registrai neregistravo visų išduotų raštų, juose buvo saugoma tik dalis produkcijos. Procentinei teiginio „nuosekliau“ išraiškai kol kas dar nėra tinkamų diplomatikos instrumentų, kanceliarijos produkcijos matavimų, todėl juos paliekame ateičiai. Jei žiūrėsime diplomatikos požiūriu, LM 14-ojoje knygoje užfiksuotos dokumentų rūšys (įvairūs mandatai, suteiktys, patvirtinimai) kanceliarijoje buvo žinomos ir funkcionavo ir iki šios knygos, ir po jos. Nauja yra tai, kad šiuo kartu (1524–1529 m. laikotarpiu) daug nuosekliau ir išsamiau jie suregistruoti, specialiai sugrupuoti ir iš jų suformuota atskira knyga (sąlyginis archyvinis vienetas) šalia minėtų kanceliarijos knygų. Labai norėtusi šiuo atveju pritaikyti plačiai diplomatikoje taikomą „laikinių“ raštų (pirmiausia popierinių) ir „amžinų“ privilegijų (pirmiausia pergamentinių) skirtį ir teigti, kad nuo

1524 m. pradėta nuosekliau registruoti laikiną teisinę reikšmę turinčius raštus. Tačiau tai daryti ankstoka be detalios *skundų raštų* kategorijos diplomatine ir archyvistine prasmėmis analizės. Čia dera atkreipti dėmesį į tokių laikinų (teismui pasibaigus, jie praranda reikšmę) parengiamųjų teismo procesui dokumentų kaip šaukimų (*нозе*)⁵⁹ sporadiškus užregistravimus trumpų žinučių forma: gavėjas ir adresatas, raštininkas. Jie fiksuoti tik raštininko K. Vasiljevičiaus LM 14-osios knygos dalyje 1524 m.⁶⁰ Tokia įrašų forma tik registravo rašto išdavimo faktą, teismo procesui toks registravimas be datos visai nebuvo reikšmingas (šaukimo pirmumas buvo nustatomas pagal išdavimo datą⁶¹). O štai *skundų raštų knygos* formavimo (registravimo) požiūriu čia galime išvelgti raštvedybos praktikų formavimosi procesą, paties raštininko dvejones, ar verta šaukimus registruoti, išsaugoti atminčiai. Juk jų formuliario pagrindas buvo *skundas* (*жалоба*). Buvo visi teisiniai pagrindai vadinti juos *skundų raštais*.

Dėmesį taip pat patraukia specifiniai tiriamuoju 1524–1530 m. laikotarpiu padaryti įrašai knygoje bei kardinaliai pasikeitęs valdovo teismo dokumentų registravimo akcentas, kurio niekas kol kas nepastebėjo.

Publikuojant LM 14-ąją knygą susidurta su įdomia šios knygos kopijos specifika, dėl kurios teko pasitelkti įrašo terminą, įprastesnį Lenkijos istoriografijai⁶². Šį terminą Lietuvos Metrikai pritaikė Krzysztofus Pietkiewiczus klasifikuodamas Aleksandro Jogailaičio (1492–1506) laikų kanceliarijos knygų turinį. Jam buvo svarbu, kad *įrašas* yra platesnė sąvoka už nuorašo (kopijos) ir kanceliarijoje išduoto dokumento sąvokas, nors, kaip jis pažymi, dauguma įrašų yra kaip tik tokie⁶³. LM 14-ojoje knygoje pasitaiko atvejų, kai dviem įrašais buvo registruota 11 išduotų raštų smarkiai sutrumpintu turiniu (plg. *Пани воеводиной же листъ до пана Михаила Юревича Зеновьевича о таковою жъ речъ, а по тому жъ писанъ до него, до тых панов, ир т. т.*), o įrašų užbaigė toks daugiareikšmis raštininko prierasas: *В кожъдомъ листе тая дата; во всих – рука пана Копътева*. Kitų prierasų forma dažniausiai buvo tokia: „kitai (teismo) šaliai kitas (toks pats raštas)“ (*противен до того*) išduotas. Labai dažnai įrašoma smarkiai sutrumpintu raštų formuliaru, be jokios koroboracijos,

⁵⁹ I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 119–122.

⁶⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 88–89, 134–139, 164, 247, 274, 277.

⁶¹ I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 121.

⁶² Apie Lenkijos Karalystės Karališkosios Metrikos ir Mazovijos Metrikos įrašų specifika žr. S. Kętrzyński, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, Warszawa, 1934, p. 423 ir toliau; A. Wolff, *Metryka mazowiecka. Układ pierwotny. Sposób rejestracji*, Warszawa, 1929, p. 94–128.

⁶³ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, Poznań, 1995, p. 36.

išdavimo datos ir vietas: gavėjas, kam adresuotas, sutrumpintas turinys ir būtinai raštininko parašo imitacija: *Ему жъ листь до пана старосты берестейского о долгъ. Абы заплатил. Копот, писар*⁶⁴. Beje, ekonomijai turėjo būti svarbus dokumentų įrašų grupavimas pagal gavėją, daugiausia po du, mažiau po tris, po keturis, po penkis, po šešis, po aštuonis, po devynis, po dvylika. Ypač pasižymėjo Bresto žydas Michaelis Jezofovičius: yra jo šešių, aštuonių, trylikos ir aštuoniolikos raštų įrašų serijos. Tokia raštų registravimo forma panaši į Vakarų Europos kanceliarijose taikytą registravimo taupymo būdą, kai to paties turinio raštus gaudavo skirtingi gavėjai: *ille, tali, tali, tali; similiter* arba *item, tali; in eundem modum, tali; similis littera missa fuit tali* ir t. t.⁶⁵ Ir svarbiausia, tokia įrašų grupė sumavo įvairiu laiku tam pačiam asmeniui išduotus raštus. Būtina pabrėžti, kad tokia raštvedybinė praktika buvo būdinga vieną didžiausių krūvių LDK kanceliarijoje turėjusio raštininko K. Vasiljevičiaus daugumai įrašų nuo įrašo nr. 68 (1524 m. sausio mėn.) iki įrašo nr. 623 (1527 m. gruodžio mėn.). Dauguma to paties raštininko sudarytų vėlesnių raštų nuorašų į knygas įrašomi beveik pilno formuliario ir su datomis (iki nr. 656, 1529 m. birželio mėn.). Šio raštininko dalį LM 14-ojoje knygoje sudaro įrašai nr. 68–656 iš visų 927 įrašų. Priminsime, B. Bohovitinavičiaus įrašai – nr. 1–67, I. Hornostajaus įrašai – nr. 657–927⁶⁶. Apskritai įvertinus visą šią knygą, faktinis skirtumas tarp įrašų skaičiaus 927 ir iš viso užregistruotų kanceliarijoje išduotų maždaug 978 raštų nėra jau toks didelis⁶⁷, tačiau noras nuosekliau registruoti išduodamus raštus yra.

LM 12-ojoje knygoje rusėniškų dokumentų atveju tokių taupymo pavyzdžių kaip LM 14-ojoje knygoje nepasitaikė, jie įrašyti išsaugant visas formuliario dalis *in extenso*. Galbūt taip buvo todėl, kad suteikčių, privilegijų ir patvirtinimų teisinis statusas buvo kitoks nei *skundų raštų* ir jie nebuvo siuntinėjami įvairiems adresatams kaip mandatai. LM 224-ojoje knygoje retsykais yra prierasų, kad gavėjui išduotas to paties turinio raštas adresuotas dar kitiems asmenims *противен тым жо обычаем до всих панов*⁶⁸. Keliais atvejais tiesiog paprasčiausiai nurašyti ištisai to paties turinio dokumentai, tik su skirtingais adresatais ir datomis⁶⁹. Kaip minėta, LM 224-ojoje

⁶⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14, nr. 248.

⁶⁵ A. de Bouard, *Manuel de diplomatie française et pontificale*, t. 1: *Diplomatique générale*, Paris 1929, p. 206–207.

⁶⁶ L. Karalius, „Pratarmė“, p. 8–10.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų, nr. 202.

⁶⁹ LM 224-os knygos publikacijoje šie atvejai gerai matyti, nes vieno dokumento skirtingi nuorašai publikuoti ne ištisai, bet sužymint skirtybes prie pirmojo nuorašo, o paskesni nuorašai nebepublikuojami,

knygoje būta daug mandatų, o jie neretai galėjo būti vienodo turinio ir skirti įvairiems adresatams, pavyzdžiui, norint informuoti besibylinėjančias šalis dėl to paties nutarimo. Stebina tai, kad tokiais atvejais plačiau netaikyta LM 14-osios knygos ekonomijos praktika. Ir apskritai tai susiję tik su vieno raštininko K. Vasiljevičiaus darbu chronologiškai apibrėžtu laiku (1524–1527) ir tik LM 14-ojoje knygoje. Kiti to paties raštininko sudaryti raštai LM 12-ojoje ir LM 224-ojoje knygoje išrašyti paklūstant jau tų knygų bendrai chronologinei išrašų darymo tvarkai tarp kitų raštininkų raštų nuorašų. Dar kartą istorikas priverstas konstatuoti faktą, kad kanceliarijos knygoje vienu metu buvo kelios raštų nurašymo ir registravimo formos.

Bendrai nuoseklesnio išduodamų raštų registravimo tezei neprieštaruoja vadinamųjų teismo bylų knygų serijos naujovės 1522–1530 m. laikotarpiu. LM 224 knyga yra tokia pati kanceliarinė naujovė kaip ir aptarta LM 14 knyga. LM 224-ojoje knygoje užfiksuotas kardinaliai pasikeitęs valdovo teismo aktų registravimas palyginti su prieš tai baigta suformuoti LM 222-ąja (1506–1522) knyga, „teismo raštų, taip pat teismų atminčiai, kitų reikalų knygomis“: *листы судовые и теж про память суды, и иные дела*⁷⁰. Į tai niekas iki šiol nekreipė dėmesio, nors tai kelia rimtų abejonų dėl vadinamosios teismų bylų knygų serijos tęstinumo. Be to, tai turi reikšmę ir visų valdovo teismo institucijos dokumentų raidos analizei. LM 224-ojoje knygoje, kitaip nei LM 222-ojoje, nėra jokių atminimui, *на память*, skirtų išrašų. Nei bylų protokolų, *справы*, nei specifinių teismo poreikius atitinkančių išrašų atminčiai apie bylos atidėjimą, *лимитация*, ar teismo laiko paskyrimų, nei pasirengtinių, *станье, пильность* (su viena išimtimi⁷¹), nei pareiškimų–pripažinimų, *сознание*, skundų, *жалобы*, nei kitų parengiamųjų teismo procesui reikalingų dokumentų ar išrašų. Jokių patį teismo procesą atspindinčių žinučių. Išrašyti tik LDK kanceliarijos išduoti raštai. Tokia kardinali permaina teismo bylų knygų serijoje labai gerai patvirtina bendrą 1522–1529 m. kanceliarijos raštvedybos, LM 224-osios, LM 12-osios ir LM 14-osios knygų formavimo reformos esmę – nuosekliau registruoti valdovo vardu išduodamus raštus.

žr. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 358=367=370 (publikacijoje sužymėtos tekstų skirtybės pastabose prie nr. 358); nr. 364=378 (publikacijoje sužymėtos tekstų skirtybės pastabose prie nr. 364). Taip pat plg., ten pat, nr. 517=518.

⁷⁰ *Литовская Метрика*, т. 1, (*Русская историческая библиотека*, т. 20). Петербург, 1903, стр. 523. Panaši antraštė taip pat yra LM 8-os knygos išrašų serijos 1506–1508 m. (nr. 389–416), iš dalies dubliuojančios LM 222-osios knygos aktus: „Лет(а) 1506, индик(т) 10. Тутъ пишуть с(я) листы судовые и теж про память“, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašų knyga 8*, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995, p. 292.

⁷¹ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 242.

Į šios reformos kontekstą neblogai įsikomponuoja nuoseklesnis lotyniškų valdovo dokumentų registravimas. LM 12-ojoje knygoje išliko labai aiškios struktūros, chronologiškai nuoseklus (1523–1529), kompaktiškas lotyniškų dokumentų sąsiuvinis, turintis specialią originalią antraštę, kad šio sąsiuvinio „autorius“ yra Vilniaus vaivados ir kanclerio A. Goštauto raštininkas Martynas Turas⁷². Šis sąsiuvinis sudaro paskutinę LM 12-osios knygos dalį⁷³. LM 224-ojoje knygoje lotyniškų dokumentų įrašai neturi aiškiau išskirtos serijos, įrašyti prisilaikant knygos bendros chronologinės įrašomų dokumentų sekos. Tai originalios knygos formavimo ypatybė, nes išliko aiškios užuominos specifinėje paantraštėje: „tai rusėniški raštai“, *Тые листы русские*⁷⁴, taip atskiriant nuo prieš tai įrašytų lotyniškų dokumentų. LM 14-ojoje knygoje lotyniškų dokumentų įrašymas irgi turi savo specifiką. Lyg jie būtų buvę įrašyti į jau suformuotą minėtų trijų raštininkų išduotų rusėniškų dokumentų knygą – į likusias tuščias nepirašytas rankraščio vietas, – turime omenyje originalą, ne kopiją. Lotyniškų dokumentų nedaug, visi jie įrašyti aiškiai atskirtų įrašų serijų pabaigose, neretai prieš pat kitą valdovo dokumentų išdavimo vietovę žyminčią rusėnišką paantraštę. Jų chronologija neatitinka tų dokumentų įrašų serijų sekos, bet atitinka bendrą knygos chronologiją (1524–1529). Daugiausia prirašyta knygos B. Bohovitinavičiaus dalyje⁷⁵, trys prie I. Hornostajaus⁷⁶. B. Bohovitinovičiaus dalies pabaigoje šalia lotyniškų dokumentų įrašyti vieninteliai kanceliarijos gauti (ne išduoti) dokumentai, du yra A. Goštauto teismo sprendimų raštai, du susiję su valdovo miškų eksploatavimu⁷⁷. Trys knygos, trys lotyniškų dokumentų registravimo knygoje raštvedybiniai stiliai! Sunku pasakyti, ar, kaip ir LM 12-ojoje, LM 224-ojoje ir LM 14-ojoje knygoje, įrašymą kontroliavo M. Turas. LM 12-ojoje ir LM 224-ojoje prie lotyniškų privilegijų įrašų kartais papildomai prirašoma apie jų atidavimą ar neatidavimą į kanceliariją, o tai rodo kanclerio tarno M. Turo interesą saugoti savo pono pajamas⁷⁸. Kažkas

⁷² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 550: „Sequantur insertiones commissionum et omnium privilegiorum hic continentium cancellariae totius Magni Ducatus Lithuaniae per manus domini Thur notarii, olim scribae magnifici domini Alberti Gastult, palatini Vilmensis et cancellarii eiusdem Magni Ducatus Lithuaniae, inscriptorum anno Domini M^oD^oXX^o tertio.“

⁷³ Ten pat, nr. 714–777.

⁷⁴ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, p. 153.

⁷⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 26, 44, 45, 46, 47, 52, 53, 56, 60, 61, 62, 63.

⁷⁶ Ten pat, nr. 792, 813, 916.

⁷⁷ Ten pat, nr. 64, 65, 66, 67.

⁷⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 739: „Hoc ipsum privilegium superius contentum per reverendissimum episcopum Camenecensem Myedzyleski est receptum sine expeditione de cancelaria“; ten pat, nr. 760, 761, 762: „Istud privilegium ducis Vyesgal ad se recepit et nil ab illo ad cancellariam solvit et ad

prižiūrėjo ir rusėniškų privilegijų išdavimą. Prie vienos privilegijos išliko prieraišas apie turbūt kanclerio (ne valdovo) nurodymą išduoti dokumentą be užmokesčio: *Tom листъ панъ, его милость, казал даром выдать*⁷⁹. Hipotetiškai galima teigti, kad kanceliarijos knygos galėjo padėti kontroliuoti dokumentų judėjimą kanceliarijoje. Vienas iš reformos nuosekliau registruoti dokumentų išdavimą motyvų?

„Tikrųjų“ valdovo teismo bylų sąsiuviniai (pusė knygų rūšies)

Kalbėti apie LM 15-ąją knygą kopiją (1528–1538) kaip vieną originalią įrištą knygą sudėtinga, nes nėra visą ją susiejiančio principo (antraštės, turinio ar įrašų formos), vienos minties suformuoti tokią knygą. Tačiau dokumentų nuorašų, sąsiuvinų „mechaniško sumetimo“ įspūdis neturėtų trukdyti istorikui matyti ją kaip atskirą vienetą. Šiuo atžvilgiu aiškiai matyti kitokia jos archyvinė kilmė ir chronologija, nei jau aptartų LM 12-osios, LM 14-osios ir LM 224-osios knygų, ir neatsiejamai susijusi su tokio pat sudėtingumo LM 7-osios knygos kopijos originalo suformavimu. LM 15 knyga sudaryta iš kelių atskirų, ne taip jau lengvai atskiriamų dokumentų pluoštų bei pavienių įvairių dokumentų – nuo suteikčių, patvirtinimų iki teismo sprendimo protokolų, „įrašų valdovui, valdovo teismui atminti“, teismo sprendimo raštų bei LDK pasiuntinybių reikalų medžiagos, išdo dokumentų, inventorių ir t. t.⁸⁰ Dalis šios knygos chronologinės įrašų netvarkos galėjo rasti dėl originalo fizinės būklės, nes net 36 lapai buvo iškritę, nesilaikė knygoje, buvo „aptrūniję“ (*nie cale są*)⁸¹, bet tai nėra kiek nepadedą nustatyti nei dėl to kilusios galimos netvarkos, nei kurioje knygos kopijos vietoje yra originalo neatitikimų. Be jo, pražuvusio kartu su kitomis originaliomis LM knygomis, tolesni šio klausimo svarstymai nėra produktyvūs.

Knygų rūšiavimo požiūriu verta dėmesio kompaktiška, Artūro Dubonio žodžiais tariant, „Kopočio ir I. Hornostajaus knyga“. Ją sudaro LM 15-osios knygos įrašai

cancellarium nihil solvit.“ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 236: „A isto privilegio Adae accepit tres sexagenas“; ten pat, nr. 233: „Istas literas dominus Nicolaus Vyzgal ad se recepit.“

⁷⁹ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 233.

⁸⁰ Plačiau žr. A. Dubonis, „Pratarmė“, p. 7–9.

⁸¹ D. Antanavičius, *op. cit.*, p. 168: „Metryka spraw sądowych, uchwały ziemskie, poselstwa różne i niektóre daniny od roku 1528 do roku 1534, w koło ogniła, najduje się kart wypadłych, które się nie dzierzą i nie cale są, tak że złożyć trudno, 36.“

nr. 1–90 (1528 m. balandžio 12 d.⁸²–1529 m. spalio 31 d.)⁸³. Aiškiai matyti jos sąsaja su LM 224 knyga, tiksliau sakant, su Vilniuje minėtų raštininkų išduotais jos dokumentais. Vilnietiškos raštininkų darbų pradžios paantraštės išliko ne tik LM 224-ojoje knygoje, bet taip pat LM 12-ojoje ir LM 14-ojoje knygoje⁸⁴. Glaudžią sąsają būtent su LM 224 knyga, *teismo raštų knygomis*, įrodo sutampančių (besidubliuojančių) dokumentų nuorašų gausa (40 įrašų) bei aiškus profilis – teismo sprendimo raštai, bylų protokolai, teismo proceso reikalų įrašai atminčiai. Įrašyta keletas su 1528 m. Vilniaus seimu susijusių dokumentų, jie net turėjo specialią paantraštę. Minėta sąsaja kelia interpretavimo problemų. Iškelta hipotezė, kad tokį vilnietišku dokumentų serijų susipynimą lėmė juodraščio (LM 15 knyga) ir švarraščio (LM 224 knyga) santykis⁸⁵, kartu aktualizuojantis dar K. Pietkiewicziaus mintis dėl kanceliarijos raštvedybos darbo organizacijos, kad pirmiau buvo raštininkų rejestrai, atskiri raštininkų „nuorašų sąsiuviniai“ tapatinami su nuoseklesnėmis įrašų serijomis, iš kurių perrašant ir buvo formuojamos tvarkingos knygos⁸⁶. Iš tiesų LM 15-ojoje knygoje teismo sprendimo raštai, turintys analogus LM 224-ojoje knygoje, dažnai neturi koroboracinių, datavimo formuliario dalių, žinučių apie raštininko ir valdovo parašus, kaip pasakytų A. Dubonis – jie yra „be gimimo metrikų“⁸⁷.

Mums yra svarbesnis kitas šio sąsiuvinio aspektas. Čia yra įrašyti teismų įrašai atminčiai ir bylų protokolai, ko visai nėra LM 224-ojoje knygoje to laikotarpio Vilniaus dokumentų įrašų serijoje. LM 15-osios knygos dokumentų fone galima būtų svarstyti apie raštininkų vykdytą atranką sudarant švrią LM 224-ąją knygą, kai nuošalyje buvo palikti visi teismų įrašai atminčiai. Šiuo atveju galima prisiminti N. Berežkovo „teismų reikalų“ knygų apibūdinime akcentuotą konkrečią skirtį tarp bylos protokolo, *справа, вырок*, įrašo atminčiai formos ir išduoto teismo rašto, *луст судовый*, įrašo. I. Valikonytė kritikavo N. Berežkovo griežtą *teismo raštų* ir įrašų atminčiai kategorijų skyrimą⁸⁸, nes kaip teisingai ji pažymėjo, ir *teismo raštai* buvo

⁸² Tai pirmojo įrašo nustatyta data pagal jame užfiksuotą teismo laiko terminą, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 1.

⁸³ A. Dubonis, „Pratarmė“, p. 7.

⁸⁴ L. Karalius, „Pratarmė“, p. 16, 18.

⁸⁵ I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu“, p. 107–108.

⁸⁶ K. Pietkiewicz, „Księga 9 wpisów (записей) Metryki Litewskiej, układ i zawartość, oraz jej kontynuacja do roku 1518 z archiwum Radziwiłłowskiego“, *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrinėjimai*, sud. Z. Kiaupa, A. Urbanavičius, Vilnius, 1998, p. 17–21.

⁸⁷ A. Dubonis, „Pratarmė“, p. 7.

⁸⁸ Н. Г. Бережков, *op. cit.*, p. 110.

įrašomi į knygas atminčiai⁸⁹. Vis dėlto, kaip matyti pagal „Kapočio – I. Hornostajaus knygos“ LM 15-ojoje knygoje ir *teismų raštų knygų* LM 224-ojoje knygoje santyki, N. Berežkovas pasirodė visai teisus: LDK kanceliarijos raštininkai operavo *teismo raštų* ir *teismų atminčiai* (*нпо память суды*) įrašų skirtimi ir galėjo nuosekliai jos laikyti. Nereikia šios skirties apibendrinti visų kanceliarijos knygų atžvilgiu – tai būtų klaida. Ir reikia įvertinti svarbų niuansą, kad negalima tiesmukai pirmosios teismų bylų knygos LM 222 (1506–1522) antraštę „*teismo raštų, taip pat teismų atminčiai, kitų reikalų knygų*“ taip suskaidyti: *teismo raštų* (LM 224 knyga), *taip pat teismų atminčiai, kitų reikalų* („Kapočio – I. Hornostajaus knyga“ LM 15-ojoje knygoje) *knygos*⁹⁰. „Kapočio – I. Hornostajaus knygoje“ yra ir *teismų raštai*, ir *teismų atminčiai*, LM 224-ojoje knygoje yra *teismų raštai*, bet nėra *teismų atminčiai* ir galbūt *kitų reikalų*. Šiuo atveju išraišką *kiti reikalai* reiktų suvokti „netikslia“ reikšme – „ir visa kita“.

I. Valikonytės teigimu, „Kapočio – I. Hornostajaus knygoje“ išliko vienintelis LDK kanceliarijos knygų tvarkymo atvejis, kai bylos protokolas (*teismas atminčiai*) turi teismo rašto formą, išsaugotą LM 224-ojoje knygoje⁹¹. Iš tiesų tokių atvejų yra daugiau, bet jie vis tiek daro daugiau išimties iš taisyklės įspūdį⁹². I. Valikonytės nuomone, tas vienintelis atvejis tik patvirtina N. Berežkovo suformuluotą taisyklę, kad „kai teismų reikalų knygose yra įrašas, skirtas atminimui, tos pačios bylos rašto joje nėra, ir atvirkščiai: kai įrašytas *teismo raštas*, tai nėra įrašo atminimui“, ir paaiškino, jog šiuo atveju „knygoje viena pakeičia kita“⁹³. Kaip šiuo atveju taip disciplinuotai sugebėta kontroliuoti, kad LDK kanceliarijos knygose nesidubliuotų informacija, mums mįslė, turint omenyje masinį skirtingų vieno dokumento nuorašų fenomeną vienoje arba skirtingose knygose⁹⁴, todėl į šios taisyklės pagrindimą nesigilinsime, galbūt buvo reikšmingas išorinis faktorius, toks kaip finansinis aspektas, suformuluotas I. Valikonytės⁹⁵, o ne vidinis raštvedybinis kanceliarijos faktorius, kuris

⁸⁹ I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 115.

⁹⁰ *Литовская Метрика*, т. 1., стр. 523.

⁹¹ I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 116. Plg. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 328; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 51.

⁹² LM 227-oje knygoje įrašyti bylos protokolai po tam tikro laiko tapdavo teismo raštais, įrašytais LM 17-oje knygoje (laiko tarpas nuo 2 d. iki 44 d.). Tokie atvejai suregistruoti LM 17-os knygos publikacijos pastabose: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, nr. 381, 396, 397, 398, 400, 402, 409, 410, 414, 418.

⁹³ I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 116. Н.Г. Бережков, *op. cit.*, p. 111.

⁹⁴ S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, p. XV.

⁹⁵ Ten pat. Daug plačiau šis fiskalinis aspektas yra aptartas kitoje vietoje: I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 116.

būtų svarbus atskirų knygų rūšių suvokimui. Mums svarbu, kad šis nurodytas atvejis pabrėžia reikšmingą „Kapočio – I. Hornostajaus knygos“ ypatybę – įrašus atminčiai.

Taigi bendrame valdovo teismo proceso dokumentavimo (dokumentų rūšių) fone „Hornostajaus–Kapočio knygos“ juodraščio tezė visko nepaaiškina, nes nėra abejo- nės, kad raštininkai suvokė, jog įrašai atminčiai ir bylų protokolai verti būti įrašyti į knygas atminčiai ar ateičiai, *на пришлость*. Tai būtina pabrėžti, nes toks pats yra LM 224-osios knygos dokumentų santykis su LM 11-ojoje knygoje išsaugotu chrono- logiškai palyginti tvarkingu ir savarankišku, taip pat vilnietišku valdovo teismo bylų sąsiuvinio: LM 11-osios knygos sąsiuvinis (1522 m. liepos 23 d.–gruodžio 6 d.)⁹⁶ atitinka LM 224-osios knygos (1522 m. liepos 27 d.–gruodžio 3 d.) dokumentus⁹⁷. Šiuo atveju matyti vienas skirtumas nuo „Hornostajaus–Kapočio knygos“, kad nėra besidubliuojančių dokumentų nuorašų. Dar klausimas, kuri iš šių dokumentų įrašų serijų yra „tikrosios“ teismų bylų knygos ar teisiškai savarankiškų išduotų *teismo raštų* nuorašai, ar su įvairiais kasdieniais valdovo teismo procesais susiję aktai, įrašai atminčiai kartu su pasitaikančiais įrašytais kitų rūšių dokumentų nuorašais. Aišku, kanceliarijos knygos kaip įrištos knygos atžvilgiu tie du LM 11-osios ir LM 15-osios knygų, pavadinkime „teismo bylų“, sąsiuviniai negali būti vienodai traktuojami kaip visa vientisa, aiškią antraštę *teismų raštų knygos* turinti LM 224 knyga. LM 11-osios knygos sąsiuvinis turi tik paprastą *reikalų (справы)* pradžios Vilniuje antraštę⁹⁸, o LM 15-ojoje knygoje ji, matyt, neišliko, nes sugadintas origi- nalas. Todėl tenka griebtis „pusės knygos (rūšies)“ metaforos norint įvertinti šiuos sąsiuvinius bei atkreipti dėmesį į šią įdomią kanceliarijos teismo dokumentikos registravimo knygoje ypatybę.

Būtina atkreipti dėmesį taip pat į LM 11-osios ir LM 15-osios knygų „teismo bylų“ sąsiuvinių sąsajas su valdovo rezidavimo vieta – LDK sostine Vilniumi. Val- dovo teismo institucija visavertiškai galėjo funkcionuoti tik LDK, ypač Vilniuje. Beveik penkerius su puse metų, nuo 1522 m. gruodžio 20 d. (Brestas) iki 1528 m. kovo 18 d. (Gardinas), Žygimantas Senasis buvo Lenkijos Karalystėje⁹⁹. Reikšmingas faktas teismo dokumentikos funkcionavimui apibrėžti: iš minėto lenkiškojo periodo išliko tik vienas pasimetęs įrašas LM 7-ojoje knygoje apie Krokuvoje (1527 m. ba- landžio 10 d.) įvykusį tam tikrų bajorų privilegijų pateikimą Žygimantui Senajam,

⁹⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11*, nr. 89–150.

⁹⁷ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 1–38.

⁹⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11*, nr. 88.

⁹⁹ A. Gašiorowski, „Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów“, *Studia Historyczne*, zesz. 2(61), 1973, p. 263–265.

po ko jos valdovo paliepimu buvo įrašytos į knygas¹⁰⁰. Ir kaip minėta, dar vienas įrašo atminčiai forma įrašytas apeliacijos reikalas LM 224-ojoje knygoje. Skurdoka teismo dokumentikos įvairovė, kurią reprezentuoja tik išduodami *teismo raštai*, užfiksuoti vienoje LM 224-ojoje knygoje. Valdovo teismo dokumentikos sąsaja su Vilniumi dar labiau išryškės vėlesnėse LM teismų bylų knygų serijai priskiriamose knygose: dokumentikos formų ir kiekio „sužydėjimas“ LDK ir „skurdas“ Lenkijoje. Svarbiausia, kad abu „teismų bylų“ sąsiuviniai aiškiai rodo būtinybę permąstyti vadinamosios teismų bylų knygų serijos tęstinumo klausimą, išryškėjusį dėl problemiško LM 224-osios knygos santykio su LM 222-ąja knyga. Manoma priešingai, kad jas siejo iš esmės tie patys formavimo principai¹⁰¹.

II. „Dvi su puse“ kanceliarijos knygų rūšys (1530–1540):

LM 17, LM 19, LM 20, LM 21, LM 23, LM 226,

LM 227 knygos (LM 7 ir LM 15 knygos)

A. Hrušos nuomone, ketvirtojo dešimtmečio kanceliarijoje sudarinėtos atskiros lygiagrečios „suteikčių“, *данин*, „teismo reikalų“, *справ судебных*, ir „pasiuntinybių, *посольств*, knygos“, o „nuomų“ ir „išmokų“ knygų nebebūta. Šiuo atveju matyti rėmimasis N. Berežkovo terminija. „Teismo reikalų“ knygų serijai priskirtos LM 226 (1529–1534; 7-oji teismų bylų knyga)¹⁰², LM 227 (1533–1535; 8-oji teismų bylų knyga)¹⁰³, LM 19 (1535–1536; užrašymų knyga 19)¹⁰⁴, LM 21 (1536–1537; užrašymų knyga 21)¹⁰⁵, LM 23 (1538–1540; užrašymų knyga 23) knygos¹⁰⁶. Taip pat A. Hruša nurodė dar vieną „teismo reikalų knygų“ fragmentą, išlikusį LM 15-ojoje (1528–1538) knygoje¹⁰⁷. Gaila, kad jis aiškiau nenurodė to fragmento ribų knygoje kopijoje, A. Dubonio pateiktais skaidymo principais nesinaudota. Vertėtų atkreipti dėmesį į XIX a. Sankt Peterburgo archyvaro S. Ptašyckio paliktą pėdsaką aprašant ir

¹⁰⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 381, 381.1, 381.2, 381.3, 381.4.

¹⁰¹ I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu“, p. 100: „W gruncie rzeczy, zasady jej budowy są takie, jak i drugiej K[sięgi] S[udowych] S[praw].“

¹⁰² LM, kn. 226.

¹⁰³ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*.

¹⁰⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*.

¹⁰⁵ LVIA, LM, kn. 21.

¹⁰⁶ LVIA, LM, kn. 23.

¹⁰⁷ Fragmentas detaliau aptartas, žr. A. Dubonis, „Pratarmė“, p. 8–9.

suklasifikuojant LM 19-ąją, LM 21-ąją ir LM 23-ąją knygas kaip „užrašymų“ knygas. „Suteikčių“ knygų statusą A. Hruša pripažino LM 17-ajai (1530–1536; užrašymų knyga 17)¹⁰⁸ ir LM 20-ajai (1536–1539; užrašymų knyga 20)¹⁰⁹ knygoms. Tik trumpa žinute atkreipė dėmesį į LM 15-ojoje (1528–1538) knygoje jau E. Banionio aptartą „pasiuntinybių knygų“ fragmentą¹¹⁰ bei konstatavo LM 524-osios knygos (1538–1542; viešųjų reikalų knyga 2) „pasiuntinybių knygų“ statusą¹¹¹. Nemažą reikšmę A. Hruša, identifikuodamas knygų rūšis, teikė dokumentų rūšių procentų skaičiavimams. Jis pateikė tokius lakoniškus skaičius: „LM 15, 227, 19 knygose teismo reikalų dokumentacija sudaro apytiksliai 60–90%, LM 226, 21, 23 – daugiau nei 50%, LM 17, 20 knygose suteiktys sudaro 75–97%“¹¹². Kiek šie skaičiai lėmė vienai ar kitai knygai priskiriamą „suteikčių“ ar „teismo reikalų“ profilį, mes nesužinome. Nesužinome ir konkrečių formalių kriterijų, kuriais remiantis teismo dokumentai buvo skiriami nuo neteisminių. Pagrįstai galima spėti, kad LM 226-osios, LM 21-osios ir LM 23-iosios knygų, neturinčių autentiškų originalių antraščių, priskyrimą „teismų reikalų“ knygų serijai lėmė procentinė reikšmė „daugiau nei 50%“. Kol kas ši interpretacija, rodos, yra pakankamai arti tiesos, prisimenant minėto istoriko pareiškimus dėl teismo pobūdžio dokumentikos dominavimo LM 224-ojoje knygoje, ar kad LM 227-ojoje knygoje esantys 67 neteisminiai dokumentai iš visų 420 nesuteikia pagrindo suabejoti jos kaip „teismo reikalų“ knygos charakteristika¹¹³, ir nelabai senas pastabas apie daugumos 3–4 dešimtmečių kanceliarijos knygų „pakankamai išlaikytą [vientisą] knygų sudėtį“¹¹⁴.

Be šių atliktų klasifikacinių darbų, A. Hruša kitame savo monografijos apie LDK kanceliariją skyrelyje detaliau aptarė knygų tvarkymo ypatumus 1530–1550 m., šįkart pasiremdamas visai kitais kriterijais, būtent akcentuodamas dviejų lygiagrečių, chronologiškai formuojamų knygų rūšių serijų LDK kanceliarijoje egzistavimą: viena rūšis – vadinamosios „suteikčių“ knygos LM 17 (1530–1536) ir LM 20 (1536–1539); kita – vadinamosios „teismų reikalų“ knygos LM 19 (1535–1536), LM 21 (1536–1537), LM 23 (1538–1540). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šalia minėtų knygų rūšių

¹⁰⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17.*

¹⁰⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20.*

¹¹⁰ Fragmentas detaliau aptartas, žr. A. Dubonis, „Pratarmė“, p. 8–9.

¹¹¹ LM, kn. 524, l. 1–34. Išspausdinta žr. *Литовская Метрика*, отделы первый - второй, стр. 1–88.

¹¹² A. Груша, *Канцелярия Вяликага княства*, p. 106.

¹¹³ Ten pat, p. 105.

¹¹⁴ A. Груша, *Документальная письменность Великого княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Минск, 2015, p. 270.

pavadinimų jis dar plačiai vartojo visai neutralius knygų serijos „A“ („suteikčių“) ir knygų serijos „B“ („teismų reikalų“) pavadinimus. Šis istorikas atkreipė dėmesį į aiškius formalius abiejų serijų knygų įrašų skirtumus: 1) „suteikčių“ knygose beveik visuose dokumentų nuorašuose žymimas jų sudariusio raštininko parašas, o „teismų reikalų“ knygose jo nėra: spėta, kad pakako raštininko M. Sviniusio paminėjimo knygos antraštėje, todėl retos raštininko parašo imitacijos atsirasdavo tik tuo atveju, jei dokumento sudarytojas buvo kitas raštininkas – I. Hornostajus; 2) „teismų reikalų“ knygų pradžios turi plačias antraštes su įrašų pradžios data, vieta (sutampa su valdovo itinerariumu) ir M. Sviniusio įvardijimu. Atkreiptas dėmesys į tai, kad „teismų reikalų“ knygose visiškai nebuvo lotyniškų dokumentų. Šito priežastis neaiškinta, kažin ar bus ir ateityje atskleista. Kaip minėta, lotyniška Palenkės apeliacijų knygų serija išliko tik nuo 1538 m. Šioje vietoje rūpi padaryti pastabą, kad LM 15 knyga formaliai pagal minėtus kriterijus – nuorašus be parašų, dokumentų rūšių procentinį santykį ir lotyniškų dokumentų nebuvimą – iškart turėtų būti klasifikuota kaip „teismų reikalų“ knyga, bet tai padaryti trukdo sudėtinė sandara ir vėlesnio jos sudarymo problema (po 1539 m.). Nežinia, kodėl A. Hruša LM 226-ąją (1529–1534) ir LM 227-ąją (1533–1535) knygas priskyrė prie „teismų reikalų“ serijos knygų tik hipotetiškai: jis spėjo, kad knygos surašytos tų pačių raštininkų ir nurodė poreikį išsamiau išanalizuoti knygų rūšių skirtības¹¹⁵. I. Valikonytė sukritikavo šią „grynų“ teismo knygų“ schemą, bet tai padarė tik lakoniška pastaba nuorodoje¹¹⁶.

Galima suprasti šią A. Hrušos taikytų formalių kriterijų ir turinio požymių pasirinkimą siekiant nustatyti tam tikrą knygų rūšį. Tam tikras originalias antraštes ir paantraštes išsaugojo tik šios „teismų reikalų“ kategorijai priskirtos knygos: LM 227, LM 19, LM 21 knygos. LM 226, LM 17, LM 20 ir LM 23 knygos yra „anoniminės“, visai be antraščių ir paantraščių, ir mes net nežinome, kaip raštininkai jas galėjo pavadinti. Antraščių nebuvimo nereikėtų sieti vien su kokiu nors formaliu „suteikčių“ knygų požymiu, kaip galima būtų manyti iš A. Hrušos knygų serijų skirtubių aprašymo (antraštės rašomos tik „teismų reikalų“ knygose). Į klausimą, kodėl nėra antraščių, galime atsakyti remdamiesi 1623 m. originalių knygų sąrašo duomenimis.

¹¹⁵ A. Груша, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 108–113.

¹¹⁶ I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu“, p. 98 pastaba 3: „przy czym wątpliwe, czy próby tego ostatniego [A. Hruša. – L. K.], postulującego wyodrębnienie „czystych“ ksiąg sądowych można uznać za rzetelne i umotywowane“. Nurodytas panaudotas straipsnis: A. Груша, „Асаблівасці выдання кніг Метрыкі Вялікага княства Літоўскага 30–40-ых гадоў XVI стагоддзя“, *Архівы і справаводства*, № 4, 2001, p. 102, 105. Šis straipsnis tapo knygos apie LDK kanceliariją skyriaus 5.3.3 pagrindu, žr. A. Груша, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 108–113.

Čia aiškiai rašoma apie originalų pradinių lapų praradimus¹¹⁷. Be to, išlikusios knygų antraštės nebeturi tokio knygų rūšiai svarbaus elemento kaip konkrečių dokumentų rūšių išvardijimo, kaip aptartų LM 12-osios, LM 14-osios ir LM 224-osios knygų atvejais, ir panašesnės į neutralias minėtų knygų (1522–1530) paantraštes su raštininkų darbų pradžiomis. Tai nebeleidžia antraščių traktuoti kaip aiškia archyvinės dokumentų atrankos minties funkciją turinčio pavadinimo, nes toks svarbus antraščių žodis kaip *справы* interpretuotinas pirmiausia kaip tam tikro raštininko ar raštininkų reikalų pradžia tam tikroje vietovėje (kaip minėtos ankstesnės paantraštės); jis buvo daugiareikšmis ir nereiškė vien teismo bylos protokolo, *справа*. Būtina pabrėžti, kad tik vienintelėje LM 227-osios knygos (1533 m. liepos mėn.–1535 m. gruodžio mėn.) pradžios antraštėje šalia valdovo atvykimo į LDK, į Vilnių 1533 m. liepos 28 d., aiškiai įvardyta, kad tai „teismo reikalai“: *Тые справы судовые почали ся, приехавшы господарю... до Вильна...*¹¹⁸. Beje, minėtos knygos antraštėje nėra nurodytas raštininkas, o tai, matyt, lėmė jau minėtą A. Hrušos abejonę dėl šios knygos priklausymo „teismo reikalų“ knygų serijai, sudaromai, jo nuomone, M. Sviniuskio, bei I. Valikonytės pasvarstymus dėl I. Hornostajaus autorystės, kad „visa originalioji knyga buvo sudaryta jam prižiūrint ir kontroliuojant“. Kaip įrodymą ši istorikė nurodė vieną žemės išdininko parašo imitacijos faktą¹¹⁹. Kaip žinome iš A. Hrušos pateiktų kriterijų – priešingai, raštininko parašo imitacijos buvimas knygoje rodo visai kitą dalyką – kad šis raštininkas nebuvo „autorius“.

LM 19-osios knygos (1535 m. rugpjūčio mėn.–1536 m. spalio mėn.) antraščių išsidėstymas sudėtingesnis. Pačioje knygos pradžioje yra panaši antraštė į LM 227-osios knygos, su valdovo atvykimo į Krokuvą laiku, 1535 m. rugpjūčio 17 d., bei minėtu daugiareikšmiu ir nieko nesakančiu apie konkrečią rūsį *справы* su raštininko M. Sviniusko paminėjimu: *Тые справы почали приехавшы господарю, ... до Кракова...* Po jos įdomi paantraštė: *Напервеи початы в тые книги писати отписы, которые с Кракова сланы до п(а)нов рад их м(у)л(о)сти Великог(о) Князства служебники ихъ м(у)лосту*¹²⁰. Ir iš tiesų knygos pradžioje užfiksuota nuosekli Krokuvoje

¹¹⁷ D. Antanavičius, *op. cit.*, p. 168–169: „początku nie masz“ (LM 17 knyga); „początku w niej nie masz“ (LM 226 knyga); „początku i prefacyjej nie masz“ (LM 20 knyga); plg. „ta księga cała“ (LM 227), „ten rok kończy się na dwu arkuszach wypadłych, a insze całe“ (LM 19), „całe księgi“ (LM 21 knyga), „na początku karta naruszona“ (LM 23 knyga).

¹¹⁸ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*, p. 27.

¹¹⁹ S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, p. X (nr. 128). Nepaminėti liko dar trys šio raštininko parašai LM 227-os knygos nr. 212–214.

¹²⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, p. 51.

sudarytų raštų įrašų serija 1535 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. susijusi su vadinamojo Starodubo (1534–1537) karo reikalais. Valdovo susirašinėjimas – *atrašai* (*отписы*) – LDK Ponų tarybos nariams dėl kariuomenės aprūpinimo, pašauktinės kariuomenės suformavimo¹²¹. Būtent šie raštai knygos pradžioje, matyt, lėmė S. Ptašyckio paliktą pėdsaką aprašant ir suklasifikuojant šią knygą kaip „užrašymų“. Ir tik po šios temiškai išskirtos įrašų serijos (sąsiuvinio) yra paantraštė apie 1536 m. sausio 25 d. atvykus valdovui iš Lenkijos į LDK pradėtą vėlgi nepatikslintų *справы* nurašymą: *Под лет Божьего Нароженья..., початы справы его м(и)л(о)сти в тые книги писаны быти....* Iš esmės ją sudaro beveik vienerių metų vilnietiška valdovo teismo medžiaga (1536 m. sausio 25 d.–spalio 30 d.)¹²² – būtina čia pabrėžti, – chronologiškai labai tiksliai tęsianti vilnietišką LM 227-ąją knygą, užbaigtą 1535 m. gruodžio 20 d. Tuo pagrindu galime manyti, kad raštininkai suvokė tai kaip tos pačios rūšies knygų tęsimą. Tai svarbus argumentas knygų serijos egzistavimui.

LM 21 knyga (1536 m. spalio mėn.–1537 m. lapkričio mėn.) neturi antraštės, o tik panašią į pirmiau aptartą paantraštę apie valdovo atvykimą į Krokuvą 1536 m. lapkričio 22 d., nepatikslintą *справы* bei valdovo raštininko M. Sviniusčio paminėjimą: *Тые справы початы у книги вписываны быти, приехавшы з(о)с(но)д(а)рю... до Кракова*¹²³. Būtina atkreipti dėmesį, kad ši LM 21-osios knygos įrašų serija taip pat tiksliai pratęsia LM 19-osios knygos teismo reikalų aktus, baigtus 1536 m. spalio 30 d., valdovui išvykus iš LDK ir ilgėliau apsistojus Krokuvoje. Atskirą knygos pradžią sudarė tos pačios datos keturios suteiktys (Brestas, 1536 m. spalio 28 d.) ir įvairių metų išmokos iš izdo (1536 m. spalio 30 d., Parcovas; 1537 m. rugsėjo 11 d., Lvovas; 1538 m. liepos 10 d., Krokuva)¹²⁴. Tai buvo pagrindas S. Ptašyckiui ją priskirti „užrašymų“ knygoms. LM 21-osios knygos pradžios dokumentų įrašų grupę (sąsiuvinį) kol kas hipotetiškai galima paaiškinti sąsaja su kitu valdovu raštininku LDK įždininku I. Hornostajumi: išmokų iš izdo apskaitą vykdė pats žemės įždininkas ir LM 17-osios knygos paskutinis vienintelis nr. 510 dokumentas, sudarytas Breste, datuotas 1536 m. spalio 29 d. ir pasirašytas I. Hornostajaus¹²⁵, o tai rodo jį tuo laiku buvus šalia valdovo. Kodėl tos keturios suteiktys, išduotos Breste, nebuvo prilipdytos prie pastarosios

¹²¹ Ten pat, nr. 1–15.

¹²² Ten pat, nr. 16–249.

¹²³ LVIA, LM, kn. 21, l. 39 v.

¹²⁴ Ten pat, l. 34–39.

¹²⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, nr. 510.

„suteikčių“ (LM 17) knygos – neaišku. Kad ir kaip būtų, LM 21-ojoje knygoje tos suteiktys įrašytos be raštininko parašų imitacijų, ne pagal „suteikčių“ knygos formatą. Paminėtinos įdomios raštvedybinės „itinerarinės“ tradicijos tęstinumo požiūriu vienietinės LM 21-osios knygos paantraštės valdovo Lvove išduotiems dokumentams bei tvarkytiems reikalams: *Приехавши королю е. м. за Лвова тыи ся sprawy почали* ir *Тые sprawy еше во Лвове были*¹²⁶.

Taigi, be LM 227-osios knygos atvejo, kitų aptariamų knygų priskyrimas „teismo reikalų“ ar „suteikčių“ knygų serijai yra grynai analitinio istorikų darbo rezultatas. Iš to matyti, kodėl knygos rūšies įvardijimui didelę reikšmę įgyja A. Hrušos pasiūlyti formalūs bei knygų turinio kriterijai 1530–1540 m. laikotarpio kanceliarijos knygoms: chronologiškai paralelių dokumentų įrašų serijų skirtingų rūšių knygose lygiagretumas, teminis dokumentų ir įrašų rūšių, ir įrašymo formuliario skirtumas (yra parašų kopijos arba nėra jų) bei procentiniai dokumentų rūšių santykiai. Visi šie pasiūlyti įrankiai ir rezultatai ir bus patikrinti čia tolesniu tyrimu.

„Suteikčių“ ir „teismų reikalų“ knygų rūšių serijų problemos (1530–1540)

Sunkios „teismų reikalų“ knygų serijos pradžios. A. Hrušos tezė apie LDK kanceliarijoje lygiagrečiai vedamas atskiras „suteikčių“ ir „teismų reikalų“ knygų serijas aptariamuoju laikotarpiu yra pamatuota. Būtina pabrėžti, kad jų dėliojimas į vieną chronologinę seką nėra vien parodymas, kaip LDK kanceliarijoje buvo praktiškai sudaromos tęstinės atskiros knygų rūšys. Tvaringos vienos rūšies knygų chronologinės dėlionės iš dalies gali išspręsti tokį svarbų klausimą kaip LDK kanceliarijos knygų išsaugojimas LDK kanceliarijos archyve. Jei pavyktų abi knygų serijas sudėlioti į chronologinę seką, tai tada pagrįstai galima būtų teigti apie aptariamojo laikotarpio visų šių rūšių knygų išlikimą. Kas be ko, knygų sudėjimas į tam tikrą seriją pateikia svarbų argumentą teigti, kad tas knygas raštininkai laikė vienos rūšies ir sudarė vadovaudamiesi panašiais principais.

Seriją „A“, arba „suteikčių“ knygų seriją, sudaro LM 17 (1530 m. rugpjūčio mėn.–1536 m. kovo mėn.¹²⁷, rugsėjo–spalio mėn.¹²⁸) ir LM 20 (1536 m. gruodžio mėn.–

¹²⁶ LVIA, LM, kn. 21, l. 224v., 230.

¹²⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, nr. 1–501.

¹²⁸ Ten pat, nr. 504–510.

1539 m. gruodžio mėn.) knygos. Serija su keliais mažyčiais tuščiais kelių mėnesių tarpais, bet tai tvarkingo vaizdo nekeičia. Visai kas kita yra dėl knygų serijos „B“, arba „teismų reikalų“. A. Hruša vienoje knygos vietoje drąsiai LM 226 ir LM 227 knygas priskyrė „teismų reikalų“ knygoms. Priskyrimo pagrindas buvo procentinis teismo dokumentų skaičiavimas. Kitame to paties darbo skyrelyje į chronologinę „teismų reikalų“ knygų serijos dėlionės lentelę šių knygų neįtraukė, o seriją pradėjo šešeriais metais vėliau, ne nuo 1530 m., o nuo 1535 m. rugpjūčio mėn., nuo LM 19-osios (1535 m. rugpjūčio mėn.–1536 m. spalio mėn.). Po jos nuosekliai yra LM 21 (1536 m. spalio mėn.–1537 m. lapkričio mėn.), tada po vienerių metų tuščio tarpo LM 23 (1538 m. lapkričio mėn.–1540 m. kovo mėn.)¹²⁹. Tokia šešerių metų „pertrauka“ „teismų reikalų“ knygų serijos pradžioje reikalinga detalesnio aptarimo.

„Teismų reikalų“ LM 226-osios knygos įrašų pradžia reikėtų laikyti ne visur nurodomą 1529 m. datą, o 1532 m. vasario 20 d.¹³⁰ Priminsime, kad *teismų raštų* LM 224 knyga baigta formuoti 1530 m. liepos 20 d. dokumentu, išduotu Krokovoje¹³¹. Taigi iki 1532 m. vasario 20 d. kanceliarijoje formuota tik viena tvarkinga „suteikčių“ LM 17 knyga, pradėta 1530 m. rugpjūčio mėn. dokumentais. Kaip matyti, ji yra tikras *teismų raštų* LM 224-osios knygos tęsinys. LM 14-osios knygos dalys, trijų raštininkų raštų sąsiuviniai, baigti 1529 m. birželio mėn.¹³², o LM 12-ojoje knygoje tėra 4 suteiktys iš 1529 m. gegužės–rugpjūčio mėn. laikotarpio, gali būti, kad knyga baigta formuoti (nustota pildyti) balandžio ir gegužės mėn. sandūroje¹³³. Taigi jau 1529 m. antroje pusėje kanceliarijoje funkcionavo tik viena *teismų raštų* LM 224 knyga, nes LM 15-ojoje knygos sudėtyje išlikusios 1528 m. balandžio mėn. ir 1529 m. spalio mėn. vilnietiškos „Kapočio – I. Hornostajaus knygos“ dar neišspręstas juodraščio statuso klausimas. Taigi įrištų knygų formavimo aspektu žiūrint išeina taip: po 1529 m. liepos mėn. formuojama tik viena *teismų raštų* LM 224 knyga, o po jos nuo 1530 m. liepos mėn. – viena „suteikčių“ LM 17 knyga, ir taip iki 1532 m. vasario mėn., kada pradėta formuoti „teismų reikalų“ LM 226 knyga. Tik nuo 1532 m. vasario mėn. galime kalbėti apie daugmaž visavertes dviejų knygų rūšių chronologiškai paralelias serijas.

¹²⁹ А. Груша, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 108–109 (табліца 5.1).

¹³⁰ Pirmas įrašytas dokumentas (Vilnius, 1529 m. balandžio 18 d.) ir antras (Vilnius, 1531 m. kovo 30 d.) yra patvirtinimo, išduoto Krokovoje (1532 m. vasario 20 d.), pagrindas (juo patvirtinti du pirmieji dokumentai), žr. LVIA, LM, kn. 226, l. 1–4.

¹³¹ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, nr. 525.

¹³² L. Karalius, „Pratarmė“, p. 11.

¹³³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 713.

Iš to beveik trejų metų laikotarpio (1529 m. liepos mėn.–1532 m. vasario mėn.) iš „teismo reikalų“ knygoms turėjusių priklausyti dokumentų nuorašai išliko tik kaip padriki išsimėtę fragmentai LM 7-ojoje ir LM 15-ojoje knygoje (turimi omenyje ne pasiuntinybių reikalai), kurie negali pretenduoti į lygiavertį tvarkos atžvilgiu, t. y. į atskiros įrištos knygos, archyvinį statusą. Teisingiau sakant, tie dokumentai galėjo priklausyti kokiam nors paraleliai knygai ar knygoms, nebūtinai tik kiek vėliau konkrečius kontūrus įgijusiai „teismų reikalų“ knygų serijai. Čia remiamasi prielaida, kad raštininkų veiklos tikslas buvo ne „nuorašų krūvos“, bet (įrištos) knygos, o išduodamų ir gaunamų dokumentų registravimas (nuorašų darymas) buvo tęstinis raštininkų darbas. Kita vertus, jei nebūtų tokių „išsimėčiusių“ dokumentų pluoštų, paralelių LM 17-ai knygai, ar nereikėtų svarstyti dar vienos kanceliarinės knygos neformavimo arba kitokios nei LM 17 knyga raštvedybinės (archyvinių likučių?) formos egzistavimo kanceliarijoje problemos.

Jau anksčiau aptarta „Kapočio – I. Hornostajaus knyga“ LM 15-ojoje knygoje baigiasi 1529 m. spalio 31 d. dokumentu (Vilnius, nr. 89) ir iki 1531 m. birželio 1 d. (Krokuva, nr. 94) šioje knygoje išlikę tik keli dokumentai¹³⁴. Iš šio nurodyto problemiško laikotarpio dar išliko kitoje LM 7-ojoje knygoje kompaktiška įvairių I. Hornostajaus dokumentų įrašų serija (iki 1530 m. rugpjūčio 22 d., nr. 287–301) su šiam raštininkui priklausančia paantrašte, aiškiai sudaryta kaip jo sąsiuvinis.

LM 7-ojoje knygoje matyti aiškus chronologinis pertrūkis tarp įrašų datų 1530 m. rugpjūčio 22 d. ir 1533 m. liepos 10 d.¹³⁵ Šį tuščią tarpą iš dalies užpildo LM 15-osios knygos M. Sviniusio sąsiuvinis, buvęs po jau minėtos „Kapočio – I. Hornostajaus knygos“. Išliko puošni šio sąsiuvinio, M. Sviniusio reikalų, pradžios antraštė (Krokuva, 1531 m. birželio 1 d.)¹³⁶. Šiuo atveju būtina priminti, kad tai buvo savotiška simbolinė šio raštininko pareigų vykdymo kanceliarijoje pradžia, nes 1531 m. gegužės mėn. mirė K. Vasiljevičius¹³⁷ ir M. Sviniuskis tapo tam tikra prasme vieninteliu valdovo raštininku. 1531 m. sausio mėn. kitam valdovo raštininkui I. Hornostajui buvo suteiktos LDK žemės išdininko pareigos¹³⁸. O kaip žinome iš A. Hrušos tyrimų, buvusio žemės išdininko B. Bohovitinavičiaus

¹³⁴ Pagal chronologinį dokumentų sąrašą, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 310. Iš esmės jie yra knygos pabaigoje, žr. ten pat, nr. 208 (Krinkos, 1529 m. lapkričio 15 d.), 214 (Krokuva, 1530 m. spalio 20 d.), 217 (–), 227–229 (maždaug 1530 m. pabaigoje).

¹³⁵ I. Ilarienė, „Chronologinis dokumentų sąrašas“, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, p. 767.

¹³⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 129.

¹³⁷ А. Груша, *Канцелярия Вяликага княства*, p. 148.

¹³⁸ Ten pat, p. 150–152.

(mirė 1530 m.)¹³⁹ ir I. Hornostajaus itinerariumai rodo, kad šios pareigos smarkiai sumažina galimybes būti šalia valdovo ir atlikti raštininko pareigas jam keliaujant su dvaru po LDK teritoriją ir ypač Lenkijos Karalystėje¹⁴⁰. Kaip žinome, vienas A. Hrušos išskirtų formalių „teismo reikalų“ knygų kriterijų ir yra tokios formos M. Sviniusio antraštės (paantraštės), tad ši antraštė, įrašyta LM 15-ojoje knygoje išlikusio sąsiuvinio pradžioje, o ne tvarkingoje „suteikčių“ LM 17-ojoje knygoje, yra argumentas šio istoriko naudai. Tiksliau sakant, A. Hruša turėjo omenyje šios knygos „teismų reikalų knygų“ (N. Berežkovo samprata) fragmento priskyrimą „teismų reikalų“ knygų serijai.

M. Sviniusio sąsiuvinio sudėties klausimas sudėtingas. Aiški pradžia, bet pabaiga problemiška. A. Dubonis, atkreipęs dėmesį į šio sąsiuvinio sąsają su valdovo rezidavimu Krokuvėje, hipotetiniais pabaigos orientaciniais įrašais laikė nr. 90 ir nr. 110 (įrašai su M. Sviniusio parašais) ir paskutinį Krokuvos įrašą nr. 113 (Krokuva, 1532 m. sausio 17 d.)¹⁴¹. Po to, pasak A. Dubonio, eina tikra „chronologinė betvarkė“ iki nr. 145. Nuo šio numerio LM 15-ojoje knygoje atsiranda ryškūs savo specifika pasiuntinybių reikalų dokumentai, nesudarantys ištisos serijos, o išsimėtę po likusią knygos dalį fragmentais (nr. 145–229). Tarp šių fragmentų yra įsiterpusių įvairios kilmės ir rūšių dokumentų nuorašų, įrašų atminčiai (vėliausia data – 1538 m.). Iš to matyti motyvuoto įrašų serijų išskyrimo problemiškas šioje knygos dalyje.

M. Sviniusio sąsiuvinio pabaigos klausimą gali padėti spręsti šios knygos dokumentų nuorašai, besidubliuojantys su LM 17-osios knygos dokumentais. Analogiška situacija kaip tarp LM 224-osios ir LM 15-osios „Hornostajaus-Kapočio knygų“. Tokiu būdu M. Sviniusio sąsiuvinio pabaigą LM 15-ojoje knygoje galima nukelti iki įrašo nr. 148 (Vilnius, 1533 m. lapkričio 18 d.), pagal paskutinį besidubliuojantį nuorašą¹⁴², o tai leidžia sąsiuvinį priskirti ne vien Krokuvai, bet ir Vilniui. Tai suteikia galimybę šį sąsiuvinį palyginti su panašią įrašų tvarką turinčia savarankiška LM 226 knyga (1532–1534). Jos antroje dalyje tarp Krokuvos reikalų (iki 1533 m. birželio mėn.) įmaišyta 15 raštų iš Vilniaus reikalų (1533 m. lapkričio mėn.–1534 m.

¹³⁹Ten pat, p. 147–148.

¹⁴⁰Ten pat, p. 70–71, 174–175 (Дадагак 4).

¹⁴¹A. Dubonis, „Pratarmė“, p. 7.

¹⁴²Knygų publikacijose besidubliuojantys nuorašai nurodyti LM 17-os knygos publikacijos pastabose, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, nr. 105, 110, 122, 145, 147, 151, 231, 282, 290, 291, 342, 407, 408, 414, 417.

gegužės mėn.)¹⁴³. Darybos požiūriu šią knygą galima laikyti tikra, tik didesne aptariamą M. Sviniusko sąsiuvinio kopija. Metaforiškai kalbant, pirmas M. Sviniusko „blynas“ (sąsiuvinis) prisvilo kuriant paralelį knygą „suteikčių“ LM 17-ajai knygai. Negalima sakyti, kad ir LM 226 būtų labai vykęs kūrinys, neišvengta dokumentų chronologinio susipynimo tiek su chronologiškai ankstesniu LM 15-osios knygos sąsiuvinio, tiek ir po to su aiškiai suformuota vilnietiška LM 227 knyga. Bet jis įgavo atskiros knygos formą ir buvo įrištas.

Kaip galėjome jau įsitikinti, pirmoji įrišta M. Sviniusko „teismų reikalų“ LM 226 knyga taip pat problemiška. Kaip minėta, šios knygos Krokuvos dokumentų įrašų pradžia reiktų laikyti ne visur nurodomą 1529 m. datą, o 1532 m. vasario 20 d.¹⁴⁴ Formos požiūriu atitinka A. Hrušos nurodytus reikalavimus „teismų reikalų“ knygų serijai (nėra raštininko parašų imitacijų; teisminė dokumentika), bet problema yra jos panašumas į LM 15 knygos formavimo bruožus. Dalis LM 226-osios knygos dokumentų nuorašų dubliuojasi tvarkingoje LM 17 knygoje¹⁴⁵, taip pat kaip LM 15-osios knygos atveju dalis „Kapočio – I. Hornostajaus knygos“ dokumentų dubliuojasi tvarkingose LM 224-ojoje¹⁴⁶, o dalis LM 15-osios knygos M. Sviniusko sąsiuvinio dokumentų dubliuojasi su LM 17-osios knygos dokumentais¹⁴⁷. Taigi jau minėtą I. Valikonytės švarraščio (LM 224 knyga) ir juodraščio (LM 15) hipotezės sprendimo bazę būtina taikyti ir švarraščio (LM 17), ir juodraščio (LM 15 ir LM 226) atvejams.

Nors nemažai LM 15-osios (ne tik M. Sviniusko sąsiuvinis) ir LM 226-osios knygų dokumentų chronologiškai ir temiška rūšies požiūriu susipina vieni su kitais,

¹⁴³ Chronologiškai vėlesni nei 1533 m. birželio mėn. penkiolikos Vilniuje išduotų raštų nuorašai išmėtyti antroje knygos dalyje tarp Krokuvoje išduotųjų, žr. LVIA, LM, kn. 226, l. 87–139v. Žr. ten pat, l. 87v–88v. (1533 m. lapkričio 15 d.), 88v–89v (1534 m. kovo 17 d.), 92v–94 (1534 m. sausio 4 d.), 94v–95 (1534 m. sausio 10 d.), 104–106v (1533 m. gruodžio 7 d.), 106v–108 (1533 m. gruodžio 12 d.), 108v–109v (1533 m. gruodžio 13 d.), 109v–111 (1533 m. gruodžio 13 d.), 111–113 (1533 m. gruodžio 17 d.), 113–115 (1533 m. gruodžio 18 d.), 116–117v (1534 m. sausio 18 d.), 122–122v (1535 m. liepos 2 d.), 133v–135v (1534 m. kovo 19 d.), 137v–139 (1534 m. balandžio 15 d.), 139–139v (1534 m. balandžio 17 d.).

¹⁴⁴ Pirmas įrašytas dokumentas (Vilnius, 1529 m. balandžio 18 d.) ir antras (Vilnius, 1531 m. kovo 30 d.) yra patvirtinimo, išduoto Krokuvoje (1532 m. vasario 20 d.) pagrindas (juo patvirtinti du pirmieji dokumentai), ten pat, l. 1–4.

¹⁴⁵ Vieno dokumento skirtingi nuorašai LM 17-oje ir LM 226-oje knygoje sužymėti LM 17-os knygos publikacijos pastabose, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, nr. 97, 177, 217, 230, 252, 281, 288, 304, 312, 314, 339, 346, 347, 406, 422, 423, 451.

¹⁴⁶ LM 15-os ir LM 224-os knygų dublikatai sužymėti A. Dubonio publikacijos pastabose žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 293–306.

¹⁴⁷ Žr. nuorodą nr. 142.

išskyrus vieną išmokų iš izdo sąrašo atvejį¹⁴⁸, tačiau besidubliuojančių nuorašų nėra. Tad galėjo taip atsitikti, kad jų gamyboje būta bendro šaltinio. Pavyzdžiui, viena nuorašų krūva išskirstyta į kelias krūveles. Tai tik spėjimas. Kol kas konstatuosime dar vieną stabilų ir tęstinį kitokį šio laikotarpio knygų formavimo būdą, atsispindintį LM 15-osios ir LM 226-osios knygų vidinėje struktūroje. Į šią bendrą kilmę reiktų visada atsižvelgti teigiant apie LM 226-osios knygos priklausymą „teismo reikalų“ knygų serijai.

Sudėtingas „teismo reikalų“ knygų serijos radimasis aiškėja lyginant su paskešnėmis knygomis. Kaip jau minėta, vilnietiška LM 227 knyga (1533 m. liepos mėn.–1535 m. gruodžio mėn.)¹⁴⁹ yra pirmoji aiškiai suformuota ir turinti antraštę (*судовыи справы*), be to, įrišta kaip *teismų reikalų knyga*. LM 19-osios knygos (1535 m. rugpjūčio mėn.–1536 m. spalio mėn.) savarankiška M. Sviniusio „reikalų“ dalis (nr. 16–259), kurią sudaro vienerių metų vilnietiška valdovo teismo medžiaga (1536 m. sausio 25 d.–spalio 30 d.)¹⁵⁰, chronologiškai labai tiksliai tęsia vilnietišką LM 227-ąją knygą, užbaigtą 1535 m. gruodžio 20 d. Taip pat tiksliai „teismų reikalų“ knygų serija pratęsta LM 21-ojoje knygoje (1536 m. spalio mėn.–1537 m. lapkričio mėn.), jos pagrindinėje Krokuvos ir Lvovo dokumentų dalyje (1536 m. lapkričio mėn.–1537 m. spalio mėn.)¹⁵¹. Kaip minėta, po jos yra vienerių metų pertrauka, po kurios yra taip pat aiškiai suformuota Krokuvos LM 23 knyga (1538 m. lapkričio mėn.–1540 m. kovo mėn.)¹⁵².

Visa tai, kas pasakyta apie sudėtingą vienos serijos (serijos „B“) knygų pradžią, ir lyginimas su prieš tai egzistavusia knygų formavimo praktika, kai dokumentai buvo gana disciplinuotai rūšiuojami net į 4 aiškias knygas, kelia klausimą, kokia tokio pasikeitimo priežastis. Kaip darbinę hipotezę galima kelti pasikeitusio kanceliarijos personalo įtaką. 1531 m. LDK žemės išdininką ir valdovo raštininką B. Bohovitinovičių, raštininką K. Vasiljevičių (mirė 1531 m. gegužės mėn.) ir raštininką I. Hornostajų pakeitė valdovo raštininko M. Sviniusio (visa jėga pradėjo dirbti nuo 1531 m. birželio mėn.) ir LDK žemės išdininko (pareigos gautos 1531 m.

¹⁴⁸ Pilnesnis ir datuotas (1532 m. lapkričio 12 d.) sąrašo nuorašas yra LM 15-oje knygoje (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 161, 161.1), o trumpesnis nedatuotas sąrašas – LM 226-oje knygoje (LVIA, LM, kn. 226, l. 122v–123v).

¹⁴⁹ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*, p. 27.

¹⁵⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 16–249.

¹⁵¹ Krokovoje 1536 m. lapkričio mėn. – 1537 m. liepos mėn. išduotų dokumentų nuorašai (LVIA, LM, kn. 21, l. 39v–199); Krokuvos reikalų fragmentai 1537 m. spalio mėn. (ten pat, l. 225v–230, 237–244); Lvovo reikalų 1537 m. liepos–rugsėjo mėn. fragmentai (ten pat, l. 199v–224v., 230–238).

¹⁵² LVIA, LM, kn. 23, l. 1–203.

sausio mėn.) I. Hornostajaus tandemas. Naujoviškos dviejų knygų serijų tvarkos suorganizavimas, ypač vadinamosios „teismo reikalų“, matyt, daugiausia buvo „naujoko“ M. Sviniuskio rūpestis.

Dingusi vienerių metų teismų dokumentų knyga. Vienerių metų langas matomas tarp LM 21-osios knygos, kuri baigiama 1537 m. spalio mėn.¹⁵³, ir LM 23-osios knygos pradžios 1538 m. lapkričio mėn.¹⁵⁴ Faktiškai tėra viena (nr. 175) nedatuota 1538 m. muitinių nuomos sutartis LM 15-ojoje knygoje¹⁵⁵. Atskirai suminėti to laiko LDK pasiuntinybių reikalai su Krymo chanu Sahibu Girėjumi (1532–1550)¹⁵⁶ bei su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Ivanu IV (1533–1584)¹⁵⁷, Žygimanto Senojo pasiuntinybė LDK Ponų tarybai¹⁵⁸. To laikotarpio visi 89 išduotų dokumentų *įrašai* yra „suteikčių“ LM 20-ojoje knygoje¹⁵⁹. Kol kas apie visiškai neanalizuotos Palenkės apeliacijų knygų serijos (nurodoma pradžia 1538 m.) įtaką nėra ko pasakyti. Tai tik parodo, kad kartais LDK kanceliarija galėjo išsiversti ir be dviejų paralelių knygų formavimo (vedimo). Arba, atsižvelgiant į ką tik anksčiau analizuotą panašią situaciją, kai pradžioje buvo formuota tik viena LM 17 knyga, bet išliko kažkokie tuo metu nurašomų (registruojamų) dokumentų fragmentai (ir sąsiuviniai) kitose knygose, tai šiuo atveju tokių žymesnių dokumentų fragmentų visai nebūta, išskyrus paminėtus pasiuntinybių reikalus LM 15-ojoje. Tai leidžia kelti hipotezę, kad šiuo atveju trūksta vienerių metų trukmės *teismų serijos* knygos.

Iš viso to galime daryti išvadą, kad kalbant apie dviejų paralelių knygų serijų sudarinėjimą, „suteikčių“ (LM 17 ir LM 20 knygos) ir „teismo reikalų“ (LM 226, LM 227, LM 19, LM 21, LM 23 knygos), būtina atsižvelgti į tarpsnį nuo 1529 m. birželio mėn. iki 1533 m. liepos mėn., iki LM 227-osios knygos pradžios, kai „teismų reikalų“ knygos neturėjo aiškiai apibrėžtų chronologiškai nuoseklios savarankiškų knygų serijos kontūrų. Pavadinkime tai aiškesnės minties sukurti knygų seriją nebuvimu arba komplikuota geneze. Tačiau įvairiais būdais dokumentų nuorašai, pastabos, žinutės kaupiamos, tvarkomos ir saugomos LDK kanceliarijoje, ir per kelis etapus, pirma LM 226 knyga po 1535 m., po to M. Sviniuskio sąsiuvinis

¹⁵³ LVIA, LM, kn. 21, l. 244.

¹⁵⁴ LVIA, LM, kn. 23, l. 1–1v.

¹⁵⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 175.

¹⁵⁶ Ten pat, nr. 157–158 (1537 m. pabaiga), 195 (1537 m. gruodžio 7 d.).

¹⁵⁷ Ten pat, nr. 155 (1537 m. pabaiga–1538 m. pradžia).

¹⁵⁸ Ten pat, nr. 160 (1538 m. vasario 14 d.).

¹⁵⁹ Apskaičiuota remiantis chronologiniu dokumentų sąrašu, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20*, p. 316–317.

LM 15-ojoje knygoje, po 1538 m. suformuojamos į originalius rankraščius. Kartu dera pripažinti, kad teiginiams apie šio laikotarpio kanceliarijų knygų praradimus nėra argumentų, išskyrus problemišką vienerių metų visai tuščią laikotarpį (1537 m. spalio mėn.–1538 m. spalio mėn.).

„*Teismų reikalų*“ knygų funkcijos LDK kanceliarijoje (1530–1540) problema. Palyginkime santykinius rankraštinų knygų kopijų lapų skaičius: „suteikčių“ knygų dokumentų tekstai sudaro 833 rankraštinų knygų kopijų lapų (LM 17 knyga – 540 lapų¹⁶⁰, LM 20 knyga – 293 lapai¹⁶¹), o „teismų reikalų“ knygos – apie 1116 rankraštinų lapų (LM 226 knyga – 139 lapai¹⁶², LM 227 knyga – 280 lapų¹⁶³, LM 19 knyga – 283 lapai¹⁶⁴, LM 21 knyga – 210 lapų¹⁶⁵, LM 23 – knyga 204 lapai¹⁶⁶). Įvertinus visus A. Hrušos formalius kriterijus ir komplikuoatą knygų serijos genezę, prie nurodyto skaičiaus galima pridėti dar LM 15-osios knygos apytiksliai 160 lapų, skaičiuojant su pasiuntinybių reikalais¹⁶⁷. Taigi iš viso būtų apie 1276 lapai prieš 833 lapus. Šis santykis verčia kiek kitaip vertinti „teismų reikalų“ knygų serijai priskirtų kanceliarijos knygų fenomeną aptariamuoju laiku (1530–1540) ir iš naujo apibrėžti genetinį santykį su valdovo teismo institucija. Bet problema yra tai, kad iš tokio tiesmuko susiejimo kyla „teismo reikalų“ knygų interpretavimo problemos.

Niekas turbūt neprieštaraus tezei, kad LDK valdovo teismo institucija visavertiškai galėjo funkcionuoti tik LDK, jos sostinėje Vilniuje. Būta įstatyminių apribojimų, pavyzdžiui, dėl LDK bajorijos spaudimo 1529 m. Pirmajame Lietuvos Statute užfiksuota norma (I skyriaus 25 straipsnis), įpareigojusi valdovą spręsti „dvarų, žmonių ir žemių“ suteikimo ir patvirtinimo klausimus tik LDK. Peržengus Lenkijos Karalystės sieną, pasikeisdavo beveik visa pareigūnų aplinka, o be su jais išplėtotų klientinių, giminytės ir bičiulytės santykių prieiti prie valdovo tampa labai sunku ir reikia daug daugiau investicijų, materialinių ir fizinių. LDK valdiniam viskas pasikeisdavo, kai valdovas atvykdavo į Lietuvą. Nepaisant šių teoriškai numanomų kliaučių,

¹⁶⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, l. 89–629.

¹⁶¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20*, l. 35–328.

¹⁶² LVIA, LM, kn. 226, l. 1–139.

¹⁶³ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*, l. 1–280.

¹⁶⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, l. 44–327.

¹⁶⁵ LVIA, LM, kn. 21, l. 34–244.

¹⁶⁶ LVIA, LM, kn. 23, l. 1–204.

¹⁶⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, l. 36–273. Skaičiuota be 1528–1529 m. „Kapočio–I. Hornostajaus knygos“ 77 lapų, žr. ten pat, l. 36–113. Pasiuntinybių reikalai neišskirti. Iš viso knygoje yra 237 lapai dokumentų tekstų.

lenkiškos vadinamosios „teismų reikalų“ knygos buvo reguliariai formuojamos – tai rodo LM 226-osios, LM 21-osios ir LM 23-iosios knygų pavyzdys. Vilnietiškos knygos – LM 227 ir LM 19.

LM 227 (1533 m. liepos mėn.–1535 m. gruodžio mėn.)¹⁶⁸ ir LM 19-osios pagrindinė M. Sviniuskio „reikalų“ dalis (1536 m. sausio mėn.–spalio mėn.) puikiai atspindi etaloninę gerai funkcionuojančią valdovo teismo instituciją su jos išplėtotą kasdiene raštvedyba. Jų pagrindą sudaro įvairūs specifinius teismo poreikius atitinkantys įrašai atminčiai (be nusistovėjusio formuliario), įrašyti išnagrinėtų bylų protokolai, *справа*, žinutės apie atidėtą bylos nagrinėjimo laiką, *отложение*, pareiškimai, pripažinimai, *сознание*, *оповедание*, pasirengtinės, *станье*, *пильност*, skundai, *жалоба*, priminimai, *припоминание*, aišku, ir nedaug *teismo raštų*: LM 227-ojoje knygoje jų yra 2¹⁶⁹, o LM 19-ojoje –11¹⁷⁰. Atkreiptinas dėmesys, kad *teismo raštai* jau nebevaidina reikšmingo vaidmens nustatant knygų rūšį, kaip kad buvo 1522–1530 m. laikotarpiu atskiros *teismų raštų* LM 224-osios knygos atveju. Abiejose „suteikčių“, LM 17-ojoje (1530–1536) ir LM 20-ojoje (1536–1539), knygose šalia įprastų suteikčių, privilegijų, patvirtinimo raštų bei mandatų įrašoma ir *teismo raštai*: LM 17-ojoje šių raštų yra 35 iš visų 462 rusėniškų raštų¹⁷¹, o LM 20-ojoje – 8 iš visų rusėniškų 198¹⁷². Pakankamai daug, kad būtų galima atmesti atsitiktinumo veiksnį.

Visa minėta teismo dokumentika ir jos vieta teismo procese puikiai aprašyta I. Valikonytės¹⁷³. Paminėtina taip pat jos išskirta teismo dokumentikos rūšis kaip įrašyti įrodymai, iš kurių prioritetas buvo teikiamas rašytiniams. Čia paminėtini į knygas įrašomi rašytinę formą turintys padarytos žalos sąrašai *rejestrų*, skundai, rašytiniai liudijimai, *сведоцтво*, *лист сведочный*, privilegijos ir kiti raštai, pateikti bylininkų. Jie buvo įrašomi įvairiai: arba bylos protokole ištisai, arba tik atpasakojimo forma, arba tik paminimi, o ištisai *in extenso* įrašomi „teismų reikalų“ knygų gale. Kaip vieną motyvų taip daryti raštininkai nurodydavo „per didelio formato“ faktorių: *а для широкости в листы судовые их не пишут*¹⁷⁴. LM 227-ojoje knygoje išliko

¹⁶⁸ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*, p. 27.

¹⁶⁹ Ten pat, nr. 142, 394.

¹⁷⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 36, 66, 70, 116, 126, 162, 163, 174, 216, 225, 236.

¹⁷¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, nr. 8, 66, 97, 134, 135, 146, 177, 182, 225, 244, 255, 258, 303, 305, 308, 312, 342, 346, 377, 381, 396, 397, 398, 399, 400, 406, 410, 414, 418, 443, 444, 457, 458, 476, 504.

¹⁷² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20*, nr. 81, 84, 97, 125, 127, 149, 168, 197, 210.

¹⁷³ I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 117–122.

¹⁷⁴ Ten pat, p. 123.

tokios praktikos pėdsakas, kai po 1534 m. lapkričio mėn. įrašų (nr. 321 ir nr. 322) po specialios antraštės apie įrašymą privilegijų, kurios buvo pateiktos valdovui, kai jis sugrįžo iš Lenkijos į Lietuvą (1533 m. spalio mėn.; valdovas į Vilnių atvyko liepos 15 d.)¹⁷⁵, įrašyta nemažai įvairių raštų su priedais, kas pateikė valdovui (nr. 323–366); po to pratęsti, pradedant 1534 m. gruodžio mėn., įvairūs įrašai atminčiai iki knygos pabaigos (nr. 420). LM 19-ojoje knygoje tokio grupavimo pėdsakų neaptikta, įrašai įrašomi chronologine seka.

Iš esmės visa tai ir yra „teismo reikalų knygu“ dokumentų nomenklatura, atspindinti teismo veiklos specifiką, pagrįstą teismo procedūros etapais, teismo (teisėjų) išduodamų dokumentų rūšimis ir kitais teismo poreikiais¹⁷⁶. Žinoma, lenkiškose „teismų reikalų“ knygose ši aptarta dokumentika turi kitas proporcijas. Kaip ir reikia tikėtis, valdovo buvimas LK lėmė daug mažesnę specifinius teismo reikalus žyminčių įrašų skaičių – bylų protokolų, pareiškimų, parengtinių, teismo laiko atidėjimų. Į dominuojančias pozicijas tikrai nepretenduota: LM 226-ojoje knygoje yra maždaug 8 tokie teisiniai įrašai 139 lapuose, LM 21-ojoje knygoje – maždaug 24 įrašai tarp 210 lapų dokumentų tekstų, LM 23-ojoje knygoje – 59 įrašai 203 lapuose. Įvairūs privilegijų ir raštų įrašai, liudijantys jų „klojimo priešais valdovą“ faktus, su palydinčiu priedu dėl jų savininko bei aplinkybių ir be jų, taip pat paliudyti visose minėtose trijose knygose, įrašant nebandyta jų visų kaip nors sugrupuoti¹⁷⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad jų pasitaiko ir LM 15-ojoje knygoje¹⁷⁸, kitaip nei LM 7-ojoje knygoje (yra tik vienas atvejis iš ankstesnio laikotarpio 1527 m.).

Ar mažas teismo dokumentų skaičius yra reikšminga lenkiškų „teismo reikalų“ knygų serijos atveju, kas leistų suabejoti jų „teisingumu“? Priklauso nuo istoriko požiūrio. A. Hruša kritikuoja I. Valikonytę, kad jos akcentuota vilnietiškos LM 227-osios knygos „aktų įvairovės“ problema, į ją įrašyti (67 iš bendro 420 skaičiaus) įvairūs neprofiliniai dokumentai, privilegijos, suteiktys, patvirtinimai, inventoriai ir t. t. nedaro jos ne „teismų reikalų“ knyga¹⁷⁹. I. Valikonytė kritikuoja A. Hrušos dviejų lygiagrečiai formuojamų „suteikčių“ ir „teismo reikalų“ kny-

¹⁷⁵ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*, p. 143. Tokios praktikos pavyzdžius žr. I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 122–123.

¹⁷⁶ Klasifikaciniai kriterijai pagal: I. Valikonytė, „Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje“, p. 112.

¹⁷⁷ LVIA, LM, kn. 226, l. 7v–8, 59v–63; LVIA, LM, kn. 23, l. 47v–50, 183v–188, 192; LVIA, LM, kn. 21, l. 107v–109v, 141–147v, 159–159v, 195–195v; 234v–235.

¹⁷⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 100, 126, 127, 127.1, 127.2

¹⁷⁹ A. Груша, *Канцелярия Вяликага княства*, p. 105.

gų serijų dėlione, ypač „grynųjų“ teismo knygų serijos išskyrimo pagrindimą¹⁸⁰. Atkreiptinas dėmesys į išraišką „grynos“ teismo knygos. Spėtina, kad ši išraiška reiškia teiginį, kad A. Hruša ignoruoja teismo knygų „aktų įvairovės“ problemą. Tai sietųsi su I. Valikonytės teze apie „veikiau organizuotą ir sistemingą įvairovę“ formuojant knygas, kylančią dėl valstybės valdymo funkcijų diferenciacijos stokos, rašytinės kultūros lygio¹⁸¹. Iš lakoniškos kritikos formuluotės sunku ką nors tiksliau išpešti, bet atitinka I. Valikonytės kritiką, taikytą N. Berežkovo jau minėtai tezei apie „knygų turinio vientisumą, tik kartais suardomą“. Gali atrodyti, kad čia ginčas daugiau dėl „teismų reikalų“ knygų turinio charakteristikos, jų funkcijų, bet susijęs jis taip pat ir su „anoniminių“ knygų klasifikavimo problema. Dėl mažo kiekio teismo dokumentikos sumažėtų šansas jas pavadinti „teismų reikalų“ knyga. Kaip minėta, vienintelė *teismų reikalų (bylų)* LM 227 knyga turi autentišką, aiškiai jos rūšį nusakančią antraštę.

Didelę reikšmę nustatant kurios nors knygos „teisingumo“ laipsnį taip pat turi teismo dokumentikos apibrėžimai. Šios dokumentikos apibrėžimas ir diferencijavimas turi savo analitinę vertę, nes leidžia stebėti atskirų dokumentų rūšių dinamiką kanceliarijos raštvedybos raidoje ir kanceliarijos knygose, pačios teismo institucijos raidą. Tačiau pats nustatymo ir apibrėžimo procesas nėra jau toks paprastas. Egzistuoja aiškesni valdovo teismą ir jo proceso etapus atspindintys dokumentai (teismo raštai, bylos protokolai, pasirengtinės, šaukimai ir t. t.). O štai nustatant „teismo dokumentikos“ termino ribas, kokie dokumentai nebeprisiklauso valdovo teismui, neišvengiamai įžengiama į plačią valdovo teisingumo vykdymo sferą: nuosprendžio vykdymas, valdovo įsakymai, komisorių-teisėjų ataskaitos, valdovo instrukcijos, *комисея, наука* ir t. t. Egzistuoja taip pat komplikuota ir labai plati dokumentikos rūšis, kaip įrašyti teismui pateiktieji rašytiniai įrodymai. Pavyzdžiui, dauguma LM 227-osios knygos „aktų įvairovės“ yra priskirtini šiai grupei, tad vietoje I. Valikonytės 67 aktų radome tik kokius 6 neabejotinus vienetus, kurių gal ir neturėtų būti *teismų reikalų knygose* (nr. 90, 142, 394, 333, 336, 406). Žinoma, šis skaičius nėra tikslus, bet situacija dėl procentinių „teismo dokumentikos“ skaičiavimų galimų paklaidų aiški. Daug kas priklauso nuo to, kur konkretus istorikas nubrėš šio termino taikymo ribą. Žinoma, ir A. Hrušos teismo dokumentikos procentiniai skaičiavimai turi šią bėdą. Tad ar ne geriau tarti, kad apskritai bet koks teisminės dokumentikos pavyzdžių buvimas knygoje leidžia ją laikyti pretendente į „teismų reikalų“ knygų seriją. Kaip minėta,

¹⁸⁰ I. Valikonytė, „W poszukiwaniu modelu układu“, p. 98, nuoroda nr. 3.

¹⁸¹ Ten pat, p. 110–111.

dviejų valstybių vieno valdovo situacija apibrėžia tai, kad „lenkiškose“ knygose, LM 226-ojoje, LM 21-ojoje, LM 23-iojoje, bus labai skurdus teismo dokumentikos pasirinkimas. Bet ar tai jas daro kitokiomis knygomis nei lietuviškos LM 227 ir LM 19 knygos, nors tarp visų aiškiai matyti tų pačių pagrindinių formavimo principų prisilaikymas bei nuoseklus chronologinis tęstinumas?

Šioje vietoje į pagalbą ateina A. Hrušos nurodyti, atrodytų, labai formalūs kriterijai. M. Sviniusio antraštės yra lenkiškame-lietuviškame šio raštininko sąsiuvinyje (LM 15), vilnietiškoje LM 19-ojoje ir lenkiškoje LM 21-ojoje knygose. „Suteikčių“ knygų serijai priskirtose LM 17-ojoje ir LM 20-ojoje knygose nėra tokių antraščių, nors tose knygose atsispindėjo valdovo kelionės į Lenkiją, ilgas ten buvimas, grįžimas atgal į LDK. Matyt, tokios antraštės netiko šių knygų tvarkymo „stiliui“ ir yra jų skirtybė nuo kitokiu stiliumi sudaromų chronologiškai paralelių „teismų reikalų“ knygų.

Atkreiptinas dėmesys, kad dėl šių antraščių „teismo reikalų“ knygų serijoje matyti labai aiškus jų rankraščio formavimo principas, jų pradžia ir pabaiga pagal vieną vietovę, kur ilgėliau valdovas apsistodavo. Iš esmės tai buvo valstybių sostinės Vilnius arba Krokva. Kitoje, „suteikčių“ knygų, serijoje to nėra. Yra tik vienas, galbūt neatsitiktinis sutapimas, kad „suteikčių“ LM 17-osios knygos pabaigos 1536 m. tęsinys sutampa su LM 21-osios pradinio sąsiuvinuko 4 dokumentais, tačiau šios knygos pagrindinę dalį užėmė M. Sviniusio „reikalai“ pradėti pagal „teismų reikalų“ knygų chronologinę seką (LM 19-ąją knygą), o ne „suteikčių“. LM 227-osios knygos dokumentų kraštinės datos žymi Vilniaus periodą (1533 m. liepos 28 d.–1535 m. gruodžio 20 d.). Šioje knygoje neišliko jokių dokumentinių trumpos valdovo kelionės į Krokuvą pėdsakų: iš Vilniaus išvyko 1535 m. liepos 18 d., Krokvoje buvo nuo rugpjūčio 8 d. iki spalio 4 d.¹⁸² Matyt, LM 227 knyga liko Vilniuje, o visi Krokuvos dokumentai tilpo į atskirą M. Sviniusio *atrašų* sąsiuvinuką, įdėtą kitos, irgi iš esmės Vilniaus, LM 19-osios knygos pradžioje (nr. 1–15). Keletas grįžusio į Vilnių valdovo lapkričio ir gruodžio mėnesių „teismų reikalų“ pateko į senąją LM 227-osios knygos pabaigą. Netrukus kaip tikras senesnės pabaigtos knygos tęsinys pradėti nauji M. Sviniusio „reikalai“ (antraštė su 1536 m. sausio 25 d. data), tapę LM 19-osios knygos pagrindu (nr. 16–259). Baigta LM 19 valdovui vykstant į Lenkijos Karalystę Lomazų vietovėje sudarytais dokumentais (1536 m. spalio 30 d.). Netrukus (1536 m. lapkričio 22 d.) naujų M. Sviniusio reikalų „antraštė“ Krokvoje skelbė naujos LM 21-osios knygos

¹⁸² A. Gašiorowski, *op. cit.*, p. 266.

pradžią¹⁸³. Simboliška, kad viena paskutiniųjų LM 19-osios knygos bylų, svarstytų Lomazuose kaip pono Mikalojaus Paco ir kunigaikščio Jurgio Sluckio byla dėl Mogilnojės dvaro (1536 m. spalio 30 d.)¹⁸⁴, buvo pratęsta lapkričio 17 d. Krokuvoje, jau naujos LM 21-osios knygos pradžioje¹⁸⁵. LM 21-osios knygos M. Sviniusio „reikalai“ baigti 1537 m. lapkričio 15 d.¹⁸⁶. Įdomios tik „teismų reikalų“ knygų serijai būdingos šios knygos antraštės apie Lvovo „reikalus“¹⁸⁷. Praėjus mėnesiui po išvykos į Lvovą, knygos rankraštis užbaigtas. Čia galima analogija su Vilniaus LM 227-osios knygos pabaiga, kai baigta po dviejų mėnesių nuo išvykos į Krokuvą. Po šios knygos yra beveik vienerių metų visai tuščias tarpas, kai nėra paralelios „suteikčių“ knygos LM 20-ajai knygai. Iš gražaus M. Sviniusio „reikalų“ išsidėstymo chronologine seka nuo LM 227-osios knygos iki LM 19-osios ir LM 21-osios visai pagrįsta tikėti, kad ir šis tarpas buvo užpildytas knyga, bet ji paprasčiausiai neišliko. Po metų nauja LM 23 knyga (1538 m. lapkričio 10 d.–1540 m. kovo 22 d.) neturi M. Sviniusio raštininkavimo antraščių, baigta prieš mėnesį iki valdovo išvykimo iš Krokuvos 1540 m. balandžio 24 d. Lygiagrečioje chronologiškai LM 20-ojoje knygoje po dokumentų tekstais visur yra M. Sviniusio parašas, todėl autorystės hipotezę kol kas tenka čia sustabdyti. LM 23 knyga savo įrašų forma bei turiniu panaši į prieš tai išvardytas šiai serijai priklausančias knygas.

Iš esmės pagrindinis rimtas argumentas šias aptartas knygas laikyti vienos rūšies knygomis ir yra gražus nuoseklus chronologinis knygų išsidėstymas, leidžiantis teigti buvus apgalvotą ir drausmingą tęstinę kanceliarijos praktiką. Kitas svarbiausias argumentas yra tas, kad visose minėtose knygose nėra raštininko parašo imitacijos po dokumentų tekstais. Kitaip nei „suteikčių“ knygose, čia visiškai nėra lotyniškų dokumentų. Ir šiuos argumentus ne veltui akcentuojame.

Detalesni apskaičiavimai atskleidė kiek netikėtą faktą – tam tikrų rūšių dokumentų registravimo specifiką aptariamuoju 1530–1540 m. laikotarpiu, smarkiai besiskiriančią nuo 1522–1530 m. Tokią skirtingą, kad šių dviejų „A“ ir „B“ knygų serijų išskyrimo prasmė LDK kanceliarijoje tampa nelabai aiški. Kaip minėta, LM 227-ojoje knygoje tarp užfiksuotų dokumentų radome 6 neabejotinus pretendentes į kitą „suteikčių“ knygų seriją. Kaip matysime toliau, tai labai mažas skaičius. LM 19-ojoje knygoje yra 65

¹⁸³ LVIA, LM, kn. 21, l. 39v.

¹⁸⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 253.

¹⁸⁵ LVIA, LM, kn. 21, l. 40v–43v.

¹⁸⁶ Ten pat, l. 242v.

¹⁸⁷ Ten pat, l. 224: „Приехавши королю его м(и)л(о)сти зо Лвова тыи ся sprawy почали“; ten pat, l. 230: „Тыи sprawy еше во Лвове были“.

dokumentų nuorašai (privilegijos, suteiktys, patvirtinimai, mandatai), tinkami įrašyti į „suteikčių“ knygas (chronologija: 1536 m. sausio mėn.–spalio mėn.), kai šiai rūšiai priskiriamose LM 17-ojoje knygoje tuo pačiu laiku įrašyti tik 25¹⁸⁸. LM 19 knyga visiškai atspindi valdovo teismo institucijos veiklą Vilniuje, bet kartu užpildo išduotų dokumentų nurašymo spragas „suteikčių“ knygose. Kad ir kaip būtų keista, lenkiškose „teismų reikalų“ knygose LM 226-ojoje (Krokuva, 1532 m. vasario mėn.–1533 m. birželio mėn.), LM 21-ojoje (Krokuva, Lvovas; 1536 m. lapkričio mėn.–1537 m. spalio mėn.), LM 23-ojoje (Krokuva, 1538 m. lapkričio mėn.–1540 m. kovo mėn.) „kitokio profilio dokumentų“ problemos mastas panašus į LM 19-osios knygos, nors valdovo teismo institucija negalėjo visavertiškai funkcionuoti. LM 226-osios knygos atveju Krokuvoje išduotų dokumentų nuorašų šis santykis yra apie 58 tokių raštų nuorašai¹⁸⁹ ir 179 „suteiktys“ LM 17-osios knygos, t. y. trigubai mažiau¹⁹⁰. Gretindami „suteikčių“ LM 20-osios knygos įrašų seriją, apimančią Krokuvoje išduotus raštus (1536 m. gruodžio mėn.–1537 m. spalio mėn.)¹⁹¹, ir pagal chronologiją atitinkamus „teismų reikalų“ LM 21-osios knygos įrašus, pamatysime, kad pastarojoje knygoje užregistruota dvigubai daugiau įvairių rūšių valdovo raštų – suteikčių, mandatų (daugiausia), patvirtinimų (apie 128)¹⁹² – nei LM 20-ojoje knygoje (61)¹⁹³. LM 23-ojoje Krokuvos (1538 m. lapkričio mėn.–1539 m. gruodžio mėn.) yra 77¹⁹⁴, o to paties laikotarpio „tikrosiose“ „suteikčių“ LM 20-ojoje yra 59¹⁹⁵. Čia pateikti skaičiai yra santykiniai, nes mūsų taikomas atrankos metodas tinkamų „suteikčių“ knygoms dokumentų ne visada gali pateikti vienaprasmiškus atsakymus. Bet šie rezultatai rodo, kad turėtume kiek kitaip mąstyti apie tą pavadinimą „teismų reikalų“ knygos, nes jos registravo daugiau „suteikčių“ knygoms tinkamų dokumentų rūšių nei pačios „suteikčių“ knygos. Tai visai lauktina, skyriaus pradžioje jau nurodytas abiejų knygų serijų lapų santykis: apie 1276 lapų „teismų reikalų“ prieš 833 lapus „suteikčių“.

Taigi, pagrindinis skirtumas aptartų įrašomų dokumentų rūšių atžvilgiu (ne teismo dokumentikos) tarp aptariamų knygų serijų ir yra minėtų dokumentų įrašymo forma su raštininko parašo imitacija arba be jos. „Tvarkingi“, su datomis ir parašais

¹⁸⁸ Apskaičiuota pagal chronologinį dokumentų sąrašą, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, p. 548–549.

¹⁸⁹ LVIA, LM, kn. 226, l. 1–139v.

¹⁹⁰ Apskaičiuota pagal chronologinį dokumentų sąrašą, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, p. 548–549.

¹⁹¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20*, nr. 1–66.

¹⁹² LVIA, LM, kn. 21.

¹⁹³ Skaičiuota remiantis chronologiniu dokumentų sąrašu, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20*, p. 315–316.

¹⁹⁴ 1539 m. gruodžio mėn. įrašai baigiasi, žr. LM, kn. 23, l. 171v.

¹⁹⁵ Skaičiuota pagal chronologinį dokumentų sąrašą, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20*, p. 317.

dokumentų nuorašai „suteikčių“ knygos ir tų pačių rūšių – suteikčių, patvirtinimų, mandatų – dokumentų nuorašai „teismo reikalų“ knygos be parašų kopijų, išskyrus I. Hornostajaus išduotus¹⁹⁶, arba jo parašų imitacijos pakeičiamos tokios formos kaip *Тоть листъ справы Горностаевы*¹⁹⁷, *Тот лист справоваль пан Горностаи*¹⁹⁸ pastabomis. Kai kurie dokumentų nuorašai iš viso be eschatokolo, be datos, be vietos, visai be „gimimo metrikų“, kaip pasakytą A. Dubonis. Ir tai laikytina tam tikra „teismo reikalų“ knygų formavimo ypatybe, skirtybe nuo „suteikčių“ knygų. Todėl nereiktų tokių atvejų iškart priskirti prie raštininkų ar knygų kopijuotojų riktų, nes jų nėra vienetai, turint omenyje atsitiktinumo faktorių ir tai, kad per daug tiksliai „nukandami“ dokumentų tekstai atsižvelgiant į formuliario dalis. Jų nevienodai daug pasitaiko LM 226-ojoje¹⁹⁹, LM 19-ojoje²⁰⁰, LM 21-ojoje²⁰¹, LM 23-iojoje²⁰². Šiuo atveju išryškėja esminis skirtumas palyginti su 1522–1530 m. laikotarpio knygomis, kai aiškiai apibrėžtas siekis rūšiuoti minėtus dokumentus į atskiras knygas: teismų raštų LM 224-ąją, suteikčių ir patvirtinimų LM 12-ąją ir skundų raštų LM 14-ąją, o 1530–1540 m. kanceliarijos laikotarpiu šie dokumentai į atskiras knygas nebuvo rūšiuojami; tam tikro dokumento patekimą į vieną kurią dviejų knygų serijų atstovė lėmė kažkokie kiti motyvai, dokumentų judėjimo kanceliarijoje etapai ar dar kas nors. Geriausia tiesiog konstatuoti įvykusį knygų formavimo principų pasikeitimą.

A. Hruša išskirtas dvi kanceliarijos knygų serijas žymėjo neutraliomis, neįpareigojančiomis raidėmis. Seriją „A“ jis patikslindavo „suteikčių“ terminu, o seriją „B“ – „teismų reikalų“. Su 1540 m. vasario mėn. antrašte Bresto vaiskio M. Turo suformuota 24-oji knyga yra tipiška knygų serijos „A“ atstovė, su raštininkų parašais po dokumentais, tiek dokumentų rūšimis. Knygos antraštėje tėra minėto raštininko „reikalų“, *справы*, pradžios paminėjimas²⁰³, o apie knygos rūšį nieko nepasakyta. Numanu, kad ir vadinamosios „suteikčių“ knygų serijos antraštės irgi galėjo būti

¹⁹⁶ *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų*, nr. 128, 212, 213, 214; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 259.

¹⁹⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 123.

¹⁹⁸ Ten pat, nr. 162.

¹⁹⁹ LM, kn. 226, l. 8–9v.; 21v–22; 64v–65v; 74v–76v.; 83v–85; 118–119v; 120–121; 124–125; 135v–136v; 136v–137v.

²⁰⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 18, 34, 36, 85, 216, 238.

²⁰¹ LVIA, LM, kn. 21, l. 61v–62v; 72–72v; 115v–116; 241v–242.

²⁰² LVIA, LM, kn. 23, l. 25–28; 29–32; 123v–125v; 133v–135v; 136–137v; 141–144v; 144v–146; 146–146v; 198–200v; 201–202v.

²⁰³ LVIA, LM, kn. 24, l. 35: „Тые справы почалися писати в книги по смерти велможного пана Олбрахта Маргиновича Кгаштолта [...]“

formuluojamos panašiai. Kaip minėta, vienintelė LM 227 knyga turi autentišką antraštę su svarbiu patikslinimu, kad tai „teismų reikalai“ – *судовые sprawy*. Gali būti, kad toks patikslinimas buvo neatsitiktinis, sąmoningas raštininkų, formavusių šią knygą pasirinkimas, nes reikia pripažinti, kad nei prieš tai, nei po to šios serijos knygoje tokio ryškaus teismo dokumentikos dominavimo nepasitaiko, todėl vėlesnėms ir prieš tai buvusioms šios serijos knygoms daugiau taikytas kuklus ir neįpareigojantis „reikalų“ terminas. Tačiau būtent šios knygos tęsinys buvo LM 19 knyga, o po jos – LM 21 knyga, po metų tarpo – LM 23. Ta pati knygų serija, labai panašūs formavimo principai, tas pats, tikėtina, raštininkas M. Sviniuskis, nors LM 227-osios knygos antraštėje nėra raštininko paminėjimo, o LM 23 knyga visai be antraštės. Išplėsti istorinį „teismo reikalų“ terminą ir jį taikyti šioms knygoms yra pagrindo. Tada tenka išplėsti šį pavadinimą ir komplikotos kilmės M. Sviniuskio sąsiuviniiui, esančiam LM 15-ojoje knygoje, ir su juo susijusiai LM 226-ajai, nes pagrįsta tais pačiais formavimo principais. Deja, tai padarius, gresia įsivelti į ginčus dėl „tikrų“ ir „netikrų“ valdovo teismo knygų. Tad neutralios raidės „A“ ir „B“ atrodo tikra panacėja empiriškai ir argumentuotai įrodomai tęstinei kanceliarijos dviejų chronologiškai paralelių knygų serijų formavimo praktikai pažymėti. Aiškios išeities iš šios situacijos nėra.

Svarstydami teismo dokumentikos apibrėžimo ir procentinio skaičiavimo santykinumą pabrėžėme, kad geriausia taikyti minimalistinį principą. Teismo dokumentikos „yra“ arba „nėra“ tam tikroje knygoje, ir pagal tai sprendžiama nustatant rūšį. Tai nėra universalus principas, jį tenka koreguoti atsižvelgiant į skirtingas abiejų knygų serijų formavimo taisykles. Pavyzdžiui, *teismo raštai* niekam nekelia abejonių dėl sąsajos su valdovo teismo institucija, tačiau jie vienodai buvo įrašomi į abiejų serijų knygas. Ši dokumentų rūšis negali būti reikšmingos knygų serijų skirtybės kriterijumi. Kas kita visokie smulkūs su teismu susiję dokumentai, įrašomi į knygas įrašo atminčiai forma (bylų protokolai, pasirengtinės, primintinės, pareiškimai, rašytiniai teismo įrodymai), ne kanceliarijos išduodamo dokumento forma. Būtent tokios dokumentikos visai nėra vadinamosiose „suteikčių“ knygoje. Tai ryški skirtybė, kurios raštininkai griežtai prisilaikė formuodami knygas. Į „suteikčių“ knygas įrašomi tik kanceliarijos išduodami dokumentai. Įrašomi oficialia forma su raštininkų ir valdovo parašais. Į „teismų reikalų“ knygas įrašomi ir tokie patys išduodami dokumentai be parašų (kartais pažymimos valdovo ir I. Hornostajaus parašų imitacijos), ir kartais jų įrašoma daug daugiau. Įrašomi ir visiškai kitokie aktai, visokiausi įrašai atminčiai, susiję ir nesusiję su teismo institucija, įvairiais būdais gauti ar pateikti kanceliarijai dokumentai ir šiaip kokia nors reikalinga informacija. M. Sviniuskio „parankinės“

knygos skirtos visiems atminti vertiems įvykiams ir faktams užfiksuoti – tokia knygų serijos „B“ funkcija, aišku, yra šaržuota, bet siekia atkreipti dėmesį, kuo skiriasi nuo kitos – oficialesnės ir aiškiau apibrėžtos formos – serijos knygų. Žinoma, tai neturėjo įtakos jų teisiniam statusui, abiejų serijų knygos tarnavo kaip teisiniai įrankiai, bet skyrėsi formavimo principai. Tik žiūrint per tokią prizmę galima kalbėti apie kokį nors ryšį su valdovo teismo institucija.

Kadangi nebuvo atskiros valdovo teismo raštinės ir jos rašytinių produktų, tai bet kokios kanceliarijos knygų sąsajos su šia institucija turi būti apibrėžiamos visų rūšių knygų kontekste, nes tik šitaip galima sekti visos teismo dokumentikos fiksiacijos logiką. Šiuo požiūriu *teismų raštų* LM 224 knyga yra tiek pat teismų bylų knyga, kaip kokios nors anoniminės LM 226 ar LM 23, nes šalia jos (LM 224-osios) egzistavo dar du atskiri vilnietiški „tikri“ teismo dokumentikos pilni sąsiuviniai, išlikę LM 11-ojoje knygoje ir LM 15-ojoje, neminint dar šaukimų į teismą fiksavimo (sporadiško) dar kitoje, būtent LM 14-ojoje, knygoje. Teismo dokumentikos fiksavimo logika paklūsta bendrai kintančiai kanceliarijos knygų rūšiavimo bei jų serijų formavimo logikai. Todėl teismų bylų knygų ar „teismų reikalų“ knygų pavadinimą reiktų vertinti daugiau kaip tam tikros specifinės teismo dokumentikos susikoncentravimo arba judėjimo krypties tam tikros serijos knygose rodiklį palyginti su to paties laikotarpio kitų serijų knygomis. Tai analitinis istoriko įrankis, kurio nederėtų painioti su LDK kanceliarijos raštininkų kategorijomis, su jų suformuluotomis autentiškoms knygų antraštėmis. Netgi LM 227-osios knygos autentiškos *teismų reikalų (bylų) (судовые sprawy)* antraštės atveju galiojo bendrosios kanceliarijos knygų serijų formavimo taisyklės, o ne kokios atskiros, tik šiai knygai skirtos.

Kanceliarijos knygų rūšiavimo į dvi knygų serijas logiką pademonstruosime keliais interpretavimo pavyzdžiais. Visiškai negalima sutikti dėl I. Valikonytės prie „kitokio profilio dokumentų“ priskirtų detalių LM 227-osios knygos įrašų apie kanceliarijoje paruoštus ir išsiuntintus po LDK karo raštus, *листы военных, о войне*, seimo raštus, *листы соимовыи* (nr. 184), raštus dėl rinkliavų, *листы о серебицизне*²⁰⁴. LM 19-ojoje knygoje taip pat yra įrašų apie išduotus karo raštus²⁰⁵, pastočių raštus, *листы подводныи*²⁰⁶, raštus dėl rinkliavų Žemaitijoje, *листы уставныи*²⁰⁷, raštų dėl arklių šerimo: *листы о даване на коней овсовъ и сен*²⁰⁸. „Lenkiškose“ „teismų

²⁰⁴ S. Lazutka, I. Valikonytė, J. Sinkevičiūtė, „Įvadas“, p. XV.

²⁰⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 233–234.

²⁰⁶ Ten pat, nr. 119–120.

²⁰⁷ Ten pat, nr. 204.

²⁰⁸ Ten pat, nr. 218–219.

reikalų“ knygose fiksuoti „ukrainos“ (pasienio) pilių remonto reikalai²⁰⁹, karo raštai²¹⁰ ir kitokio turinio aplinkraščiai²¹¹. Šalia tokios formos bei turinio įrašų, atspindinčių valdovo *raštų* parengimo motyvus bei raštvedybos virtuvę, įrašomi kaip pavyzdžiai formuliarams nuorašai dokumentų, registruojančių visą valdovo įsakymų bei pranešimų sklaidą LDK teritorijoje, kelionių adresatus ir raštus pasiėmusių dvarionių ar kitų pareigūnų vardus. Jų visiškai nėra „suteikčių“ knygose LM 17-ojoje ir LM 20-ojoje, ir pati laisvesnė įrašymo forma su visa papildoma informacija rodo buvus knygų, priskiriamų „teismo reikalų“ serijai – atitiko jų formavimo logiką. Pavyzdžiui, kariiniai raštai ir raštai dėl sidabrinės jau buvo įrašomi į pirmųjų *teismo raštų, taip pat teismų atminčiai, kitų reikalų* knygų LM 222-ąją knygą²¹².

Ryškia, tik „lenkiškųjų“ „teismų reikalų“ knygoms būdinga ypatybe reikia laikyti išmokas iš izdo. LM 226-ojoje ir LM 21-ojoje knygose jos sugrupuotos ir įrašytos vienoje vietoje²¹³, o štai LM 23-iojoje knygoje pavieniai įrašai išmėtyti po visą knygą²¹⁴. Taigi galima pagrįsti neatsitiktinį I. Hornostajaus išmokų iš izdo sąsiuvinio prijungimą prie pagrindinės LM 21-osios knygos M. Sviniusio „reikalų“ dalies. LM 15-ojoje knygoje, ne M. Sviniusio sąsiuvinyje (nr. 90–148), išliko šio raštininko Krokuvoje surašytas išmokų iš izdo sąrašas²¹⁵; dalis šio sąrašo kartojama minėtame LM 226-osios knygos sąrašė. LM 7-ojoje knygoje, kai dar nebuvo nė mintyse formuoti aptartas dviejų rūšių knygų serijas, išliko išmokų sąrašas būtent iš to laiko, kada valdovas važiavo iš LDK į LK (1529 m. lapkričio 20 d.–1530 m. gegužės mėn.), t. y. išvyko iš Vilniaus²¹⁶. Valdovui palikus Vilnių, pasikeisdavo jį aptarnaujanti institucinė aplinka, ir iki tol kažkur kitur saugoma išmokų iš izdo dokumentika patekdavo į kanceliarijos knygas, ne į bet kokias, o į „teismų reikalų“ serijai priskiriamas.

²⁰⁹ LVIA, LM, kn. 226, l. 58–59 (1532 m. gruodžio 13 d.); LVIA, LM, kn. 21, l. 92v–93v (1537 m. vasario 1 d.); LVIA, LM, kn. 23, l. 177v–178 (1540 m. sausio 25 d.), 179v–180 (1540 m. vasario 10 d.).

²¹⁰ Ten pat, kn. 23, l. 86–89 (1539 m. gegužės 3–1 d.).

²¹¹ Ten pat, l. 54–56 (1539 m. kovo 5 d.).

²¹² Publikuota: М. Любавский, *Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва, 1900, Приложение, p. 1–2, nr. 1 (1519 m. sausio 6 d.); p. 15–17, nr. 6 (1522 m.).

²¹³ Nedatuotos išmokos [1532 m.], žr. LVIA, LM, kn. 226, l. 122v–123. Išmokos iš izdo 1536 m. spakio 30 d.; 1537 m. rugsėjo 11 d.; 1538 m. liepos 10 d., žr. LVIA, LM, kn. 21, l. 37–39.

²¹⁴ LVIA, LM, kn. 23, l. 12 (1538 m. gruodžio 15 d.), 52v (1539 m. vasario–kovo mėn.), 95 (1539 m. gegužės 1 d.), 117v–118 (1539 m. liepos 28 d.), 125v (1539 m. rugpjūčio 15 d.), 170v (1539 m. gruodžio 28 d.).

²¹⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 161, 161.2 (1532 11 12/1533 03 20).

²¹⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 383.

Pasiuntinybių knygos (1530–1540) problema („pusė knygos“)

Kitaip nei aptartos dviejų rūšių knygų serijos atveju, apie kokią nors įrištą „pasiuntinybių“ knygą negalime kalbėti. Todėl pasitenkinta „pusės knygos“ metafora. Atskiri raiškesni pasiuntinybių dokumentikos pluoštai išsaugoti mišrios sudėties LM 15 ir LM 7 knygose. Įvyko kažkoks mažas pasikeitimas pasiuntinybių raštvedyboje 1530–1540 m. laikotarpiu, nes kaip minėta, 1522–1530 m. laikotarpiu įstengta griežtai atriboti minėtus reikalus nuo kitų knygų rūšių, o pasiuntinybių dokumentai sugulė kompaktiškoje vienos LM 7-osios knygos dalyje²¹⁷.

Pirma spraga LM 7-ojoje knygoje, visiškai tuščias tarpas nuo 1530 m. iki 1533 m., atsirado dėl valdovo išvykos į LK (iš Vilnius išvykta 1529 m. spalio mėn. pabaigoje, o sugrįžta 1533 m. liepos 15 d.)²¹⁸. Arba dar tiksliau sakant, spragą padarė valdovo raštininko I. Hornostajaus itinerariumas. LM 7-ojoje knygoje labai tvarkinga įrašų serija, šio raštininko pasiuntinybių reikalai tvarkyti valdovo kelionėje iš Vilniaus į LK (nr. 279–286). Po jos eina chronologiškai netvarkinga to paties raštininko kitokių rūšių dokumentų serija (rinkinukas), irgi turinti specialią antraštę apie reikalų pradžią Vilniuje, čia įrašyti įvairių vietovių, Vilniaus, Melniko ir Krokuvos (nr. 288–301) dokumentai, chronologija iki 1530 m. birželio mėn. Šio rinkinuko chronologija atitinka I. Hornostajaus parengtų dokumentų parašus LM 17-ojoje knygoje (Krokuva, iki 1530 m. rugpjūčio 14 d.)²¹⁹. Paminėtini dar du LM 7-osios knygos I. Hornostajaus dokumentai (nr. 379–380), pratęsiantys jo buvimo laiką šalia valdovo iki 1530 m. rugpjūčio 22 d.

Minėtą LM 7-osios knygos tuščią spragą užpildo LM 15-ojoje knygoje išlikę pasiuntinybių dokumentai, pažymėtina, išsimėtę fragmentais po antrą šios knygos dalį tarp kitokių rūšių dokumentų, tikėtina, tvarkyti kito raštininko, buvusio šalia valdovo. Štai, pavyzdžiui, raštininko Andriaus Mockavičiaus 1532 m. pasiuntinybės į Krymą reikalų dokumentų išdėstymas (nr. 145–146 ir nr. 149–150, nr. 194, susiję nr. 138–139). Šalia įrašyti 1532 m. Maskvos pasiuntinybių reikalai (nr. 151–152), kita dalis – kitoje vietoje (nr. 176–177). Įrašė nr. 146 įrašytas pasiuntinybės pas Krymo chaną Islamą Girėjų (1532) tekstas, o jo atsakymą (1532 m. gruodžio 15 d.) randame vos ne knygos pabaigoje (nr. 191). Ankstesnės (apie 1531 m.) valdovo pasiuntinio Savos pasiuntinybės pas Krymo chaną Saadetą Girėjų (1523–1532) randame dar

²¹⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 1–286.

²¹⁸ A. Gąsiorowski, *op. cit.*, p. 265.

²¹⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17*, nr. 5, 7, 8, 10, 18, 30.

toliau įrašuose – nr. 196 ir nr. 211 (susiję nr. 212 ir 213), su turbūt perrašinėtojų padaryta viena chano vardo užrašymo klaida: Saadetas Girėjus virto Sahibu Girėjumi (Сан) (nr. 211)²²⁰. Nėra jokios specialios pasiuntinybių reikalų antraštės, nėra aiškios atskirties nuo kitų rūšių dokumentų, o tai parodo kitokį kito (?) anonimu likusio raštininko požiūrį į šių reikalų dokumentų saugojimą ir tvarkymą nei LM 7-osios I. Hornostajaus. Tai aiškiai matyti iš to, kad valdovo grįžimas į Vilnių 1533 m. liepos mėn. LM 7-ojoje knygoje buvo pažymėtas plačia specialiai pasiuntinybių reikalams sukurta I. Hornostajaus antrašte: *От того часу о прыханьи з(о)с(но)д(а)рьскомъ почали ся sprawy з(о)с(но)д(а)рьскии и земскии справовати, отъправленья посломъ и гонъцом, которыи с чужыхъ земель приходили ку его м(и)л(о)сти*²²¹. Po to yra įrašyta kompaktiška graži liepos mėnesio serija su pasiuntinybėmis susijusių tekstų (nr. 302–303.3).

Kita porcija 1535 m. vilnietiškų pasiuntinybių reikalų, patekusių į LM 15-ąją knygą, įrašyta gana tvarkingai, net su plačia specialia Vasilijaus Tiškevičiaus pasiuntinybės išrengimo pas Krymo chaną Sahibą Girėjų antrašte, bet raštininkas neminimas (nr. 179–182), ir jos tęsinys (nr. 187–190). Po pasiuntinybės pas Krymo chaną Sahibą Girėjų reikalų įrašytas to paties laiko apsaugos raštas Valachijos valdovo pasiuntiniams (nr. 192). Galų gale tik 1536–1537 m. pasiuntinybių reikalų dokumentų serijoje LM 15-ojoje knygoje atsirado kukli (nr. 162) M. Sviniusio antraštė (*справа пана Мухаила, писара*). Ši tvarkinga serija atspindi paliaubų su Maskvos kunigaikštyste reikalus (nr. 162–166), taip pat ir jos tęsinys (nr. 169–170). Šis pertrūkis atsiradęs dėl mechaninių priežasčių, nes prieš įrašą nr. 169 aiškiai parašyta, kad tai „antras atsakymas tiems patiems pasiuntiniams“, *другии отъказъ тым же посломъ*. Pirmas atsakymas yra įrašytas nr. 166. Vienas raštas iš 1536 m. pasiuntinybių reikalų nuklydo į LM 28-ąją knygą²²². Vėlesni pasiuntinybių dokumentai LM 15-ojoje knygoje vėl įrašomi anonimiškai. 1537 m. pabaigos Žygimanto Senojo pasiuntinybės Krymo chanui Sahibui Girėjui tekstas įrašytas nr. 195. 1537 m. pabaiga–1538 m. pradžia datuojami Žygimanto Senojo atsakymai įrašyti atskirai, vienas – Maskvos didžiojo kunigaikščio pasiuntiniui (nr. 155), antras – Krymo chano pasiuntiniui (nr. 157, 158). Tarp šių dokumentų (nr. 156) įrašytas tuo metu pasibaigusį 1526 m. paliaubų tarp

²²⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 211. Klaida taisyta remiantis Dariuszo Kołodziejczyko darbu, žr. D. Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland–Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden, 2011.

²²¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 302 (1533 m. liepos 10 d.).

²²² *Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 28, № 48* (1536 m. gegužės 23 d.).

Maskvos kunigaikštystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tekstas. Šiuo laiku būta tokių pasiuntinybių, kurių nefiksavo jokia kanceliarijos knyga: 1537 m. žiemos ir pavasario laikotarpiu datuojamos Kazanės chano Safos Girėjaus pasiuntinybės pas Žygimantą Senąjį dokumentų kopijos nugulė tik Radvilų giminės archyve²²³.

Dėmesys antraštėms nėra atsitiktinis. Pasiuntinybių dokumentų tekstų įrašymo motyvacija, oficialiai suformuluotos konkreta raštininkų „autorystės“ (atsakomybės) pažymėjimai rodo įrašymo veiksmo savotišką „knygiškumą“, kurį galima prilyginti teisinės formos įrašui suteikimui. I. Hornostajaus pasiuntinybių dokumentų įforminimas yra „knygiškesnis“ LM 7-ojoje knygoje, o štai LM 15-osios knygos pasiuntinybių dokumentai galbūt sustingdė kažkokią kitą pirminę, labiau „darbinę“ tų tekstų saugojimo formą. Kaip pažymėjo A. Dubonis, kai kurių dokumentų chronologinės „kelionės“ – lyg jie būtų įrašyti ne savo chronologinėje vietoje, – užfiksuotos pastarojoje knygoje, galėjo reikšti ir tai, kad tie senesni dokumentai buvo panaudoti rengiant gretimai įrašytus naujesnius dokumentus²²⁴. Žinoma, čia dar reiktų padaryti išlygų dėl apskritai LM 15-osios knygos originalo blogos būklės, dokumentų „susi maišymas“ gali būti didesnis, nei buvo. Tačiau minėta hipotezė gali paaiškinti kai kuriuos dokumentų „kelionių“ atvejus.

Kitaip nei I. Hornostajui, kurio serijos gražiai sugulė vienoje LM 7-ojoje knygoje, M. Sviniuskiui, tvirtai perėmus pasiuntinybių reikalus į savo rankas, tikrai nesisekė formuoti vienos atskiros pasiuntinybių knygos. Savarankiška įrišta LM 524 knyga turi lakonišką M. Sviniuskio antraštę dėl pasiuntinybių reikalų pradžios Krokuvoje 1538 m. rugsėjo mėn.: *Тыи sprawy и поселства початы въ тыи книги уписываны быти...*²²⁵ Tokią pat šio raštininko antraštę *Тые sprawy и посельства*, išskyrus terminą *knygos*, turi ir kitas minėto raštininko paraleliai Krokuvoje sudarytas sąsiuvinis, pradėtas kiek vėliau (1538 m. lapkričio 1 d.). Jis išsaugotas LM 7-ojoje knygoje (nr. 369–374)²²⁶. LM 23 knyga pradedama Žygimanto Senojo *atrašu* (atsakymu), datuojamu Krokuvoje (1538 m. lapkričio 10 d.)²²⁷, Maskvos didžiajam kunigaikščiui. Šiam raštininkui sunkiai sekėsi grupuoti pasiuntinybių dokumentus, šalia knyginių formų būta ir kitokių, sunkiau apibrėžiamų „darbinių“.

²²³ J. M. Eskin, H. Gralia, „Girejowie i Wielkie Księstwo Litewskie w latach 1536–1537“, *Świat historyka. Studia ofiarowane Prof. Janowi Tyszkiewiczwi*, red. M. Nagielski, G. Rostkowski, Pułtusk 2016, p. 191–211.

²²⁴ A. Dubonis, „Pratarmė“, p. 9.

²²⁵ *Литовская Метрика*, отделы первый - второй, стр. 1–88.

²²⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 369–373.

²²⁷ LVIA, LM, kn. 23, l. 1–1v.

Kitas įvykęs pasikeitimas pasiuntinybių raštvedyboje 1530–1540 m. laikotarpiu ne toks matomas, nes susijęs su pasikeitusia jau detaliai aptarta „parankinės“ knygų serijos, priskirtos „teismų reikalų“ arba serijai „B“, plačia funkcija – būtent su daug platesne laisve dokumentuoti visokius su valdovo asmeniu, kanceliarija, centrinėmis valstybės institucijomis susijusius reikalingus atminti aktus. Šios serijos knygose, ypač lenkiškose, matyti platesnis dalykinės korespondencijos²²⁸ su LDK Ponų taryba bei atskirais jos atstovais, tokiais kaip Vilniaus vaivada, Vilniaus vyskupas ir t. t., atstovavimas. Savaiame suprantamas dalykas, kad valdovui išvykus iš LDK, jo asmens svarba dalyvaujant politiniuose procesuose, priimant svarbius politinius sprendimus niekur nedingdavo. „Valdymą per atstumą“ garantavo aktyvi kasdienė dalykinė korespondencija su LDK Ponų taryba ir jos atstovais. Aukščiausią pasiuntinybių ceremonialu apiformintą valdovo ir jo valdinių komunikaciją raštininkai dažniausiai natūraliai priskirdavo prie bendrų pasiuntinybių reikalų dokumentų ir atitinkamai juos įrašydavo. Šitai svarbiausi tokių pasiuntinybių tekstai buvo įrašyti į LM 7-ąją ir LM 15-ąją knygas²²⁹. Kas kita dėl kitos, „kasdieniškesnės“ komunikacijos – įvairių raštų, įsakymų ir laiškų. 1522–1530 m. laikotarpiu korespondenciją (laiskus) su raiškia formule *о здоровье господарьском* priglaidavo tvarkingai atskirai kaupiama pasiuntinybių dokumentų „knyga“, sudariusi didelę LM 7-osios knygos dalį. Kaip jau išnagrinėjome, 1530–1540 m. laikotarpiu tokios ryškios vienos pasiuntinybių dokumentų kaupimo vietos nebebuvo. Galbūt ir laisvesnė informacijos užrašymo forma leido įrašyti tokius anksčiau į kanceliarijos knygas nepatekdavusias kasdienės valdžios vykdymo formas kaip LM 226-ojoje knygoje įrašyti Vilniaus kašteliono Jurgio Radvilos I tarnybininko audiencijos pas valdovą protokolas²³⁰, jo parašytas valdovui laiškas²³¹, raštelis, atneštas kartu su laišku *список*²³². Būtent

²²⁸ Dalykinės korespondencijos terminas darbinis, nes kol kas dar nėra aiškaus kriterijaus, galinčio padėti vienu ypu klasifikuoti, pvz., laiško ir rašto skirtį, LDK istoriniuose šaltiniuose vadinamus vienu terminu *луст*. Michailas Kromas istorijos šaltinių publikacijoje bandė sustruktūrinti korespondenciją suskirstydamas ją į „privačius laiškus“, *письмо*, „oficialius laiškus“ tarp aukštų pareigūnų, valdovo ir Ponų tarybos narių atvejais *послание* ir „raštus“, mandatus, *листы*, žr. M. M. Кром „Введение“, *Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки: Первая половина XVI в.*, сост. М.М. Кром (Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв., т. 6), Москва-Варшава, 2002, p. 21–22.

²²⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 160 (1538 m. vasario 14 d.), nr. 197 (iki 1532 m. lapkričio 10 d.), nr. 201 (1530 m. lapkričio/gruodžio mėn.–1531 m. vasario/balandžio mėn. –), nr. 207 (1531 m. pabaiga). Plg. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 368 (1526 m.).

²³⁰ LVIA, LM, kn. 226, l. 66–68 (Krokuva, iki 1532 m. gruodžio 30 d.).

²³¹ Ten pat, l. 31v–32v. (Brestas, 1532 m. gegužės 20 d.).

²³² Ten pat, l. 22v. (Krokuva, 1532 m. birželio mėn. –).

įrašyti kanceliarijos gauti laišakai, o ne, kaip įprasta, išsiųsti. LM 19-osios valdovo atrašų, *отписы*, išsiųstų iš Krokuvos, sąsiuvinukas (nr. 1–15) tokią registravimo praktiką labai gerai parodo *Напервеи початы в тые книги писати отписы, которые с Кракова сланы до п(а)нов рад их м(и)л(о)сти Великог(о) Князства служебники ихъ м(и)лосту*²³³. Kaip tik šio krovuvietiško sąsiuvinuko sąsaja su dalykine korespondencija pagrindžia jo neatsitiktinį prijungimą prie pagrindinės LM 19-osios knygos vilnietiškos M. Sviniuskio teismo „reikalų“ dalies. Tai atitinka tokios dokumentikos skirstymo į skirtingų serijų knygas logiką. Kitus įdomiausius į lenkiškąsias LM 226-ąją, LM 21-ąją ir LM 23-iąją knygas patekusius dalykinės korespondencijos pavyzdžius, dokumentus, tiesiogiai susijusius ir su pasiuntinybių reikalais, detaliam išvardijimo A. Hruša²³⁴.

Išvados

Objektu pasirinktos tvarkingos Vilniaus vaivados ir kanclerio A. Goštauto kanceliarijos knygos. Atlikto tyrimo rezultatas yra būtinybė kitaip vertinti istoriografinę tvarkingų šio kanclerio knygų sampratą. Atrasti ir pagrįsti du ryškiai besiskiriantys ir chronologiškai atskiriami kanceliarijos knygų formavimo principų laikotarpiai derinant kaitos ir tęstinumo aspektus.

Pradinio 1522–1530 m. laikotarpio kanceliarijos knygose pastebima su A. Goštauto tapimu kancleriu susijusi knygų formavimo reforma. Kanceliarijoje sugebėta formuoti atskirų dokumentų rūšių chronologiškai paralelias knygas – tai suteikčių ir patvirtinimų knygos, *данин и потвержении*, LM 12 (1522–1529), teismų raštų, *судовых листов*, LM 224 (1522–1530), skundų raštų, *жалобных листов*, LM 14 (1524–1529) knygos. Šio laikotarpio pasiuntinybių dokumentams saugoti nebuvo pradėta nauja knyga, o pratęsta nuo 1506 m. formuota LM 7 knyga. Tačiau pasiuntinybių reikalų dokumentai labai tvarkingai buvo kaupiami ir įrašomi atskiroje knygoje, o tai atitiko bendrą kanceliarijos knygų reformos esmę. Išskirti taip pat atskirai formuoti valdovo teismo dokumentika pagrįsti sąsiuviniai, tiesiogiai susiję su valdovo buvimo vieta – LDK sostine Vilniumi. Atkreiptas dėmesys į dėl to atsirandantį „teismo bylų knygų“ termino problemškumą, nes neatsižvelgiama į kintančią skirtingų kanceliarijos knygų formavimo principų prigimtį. Kiti reformos tikslai ir padariniai

²³³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19, p. 51–71.

²³⁴ Visus atvejus išvardijo A. Hruša, *Канцелярия Вялікага княства*, p. 106–108.

raštvėdybai nėra tokie aiškūs. Iškeltai straipsnyje tezei, kad reformos pagrindinis stimulus buvo kuo išsamiau ir nuosekliau registruoti ir tokiu būdu kontroliuoti kanceliarijos išduodamus dokumentus, trūksta svarbaus aspekto – palyginimo su bendra ilgesnio laikotarpio kanceliarijos dokumentų skaičiaus dinamika, atsispindėjusia knygose. Išdavimo kontrolės pėdsakai ryškiau atsiskleidžia A. Goštauto raštininkui M. Turui kontroliuojant lotyniškų dokumentų įrašymą į knygas.

Ryškus kanceliarijos knygų formavimo tvarkos pasikeitimas 1530–1540 m. chronologiškai sutampa su kanceliarijos personalo pasikeitimu. 1530 m. miršta LDK žemės išdininkas ir raštininkas B. Bohovitinavičius, 1531 m. gegužės mėn. miršta maršalas ir valdovo raštininkas K. Vasiljevičius, 1531 m. sausį valdovo raštininkui I. Hornostajui skiriama LDK žemės išdininko pareigybė, vieninteliu ir pagrindiniu valdovo raštininku nuo 1531 m. birželio mėn. tampa M. Sviniuskis, iki tol rengiant valdovo dokumentus pasirodydavęs labai retai (nuo 1529 m.). Pamažu per trejų metų laikotarpį (1530–1533) išryškėja naujos knygų formavimo tvarkos principai, pagrįsti dviejų lygiagrečiai chronologiškai formuojamų knygų serijomis. Šią naują tvarką pastebėjo ir aprašė A. Hruša. Vieną nuoseklią knygų seriją (serija „A“, arba „suteikčių“) sudarė LM 17 (1530–1536) ir LM 20 (1536–1539) knygos. Kitą nuoseklią seriją (serija „B“, arba „teismo reikalų“) sudarė teismų reikalų (bylų) LM 227 (1533–1535), LM 19 (1535–1537), LM 21 (1536–1538), LM 23 (1538–1540) knygos. Sudėtingos sandaros M. Sviniuskio „reikalų“, *справы* sąsiuvinį, (1531–1534), išlikusį LM 15-ojoje knygoje, ir LM 226-ąją (1532–1534) knygą priskyrėme serijos „B“, arba „teismų reikalų“, genezės, pradiniam formavimo etapui. Konstatuota būtinybė šiuos dokumentų kompleksus tyrinėti neatsietai bei atsižvelgiant į vėlesnį ir kiek kitokiais principais pagrįstą LM 15-osios (1528–1538) knygos (originalo) suformavimą.

Šių atskirų knygų serijų formavimo esminis skirtumas, palyginti su 1522–1530 m. laikotarpio knygomis, su jų aiškiai apibrėžtais siekiais rūšiuoti išduodamus dokumentus į atskiras knygas *teismų raštų; suteikčių ir patvirtinimų; skundų raštų*, 1530–1540 m. kanceliarijos laikotarpiu šitaip dokumentai rūšiuojami nebuvo. Vienoje knygų serijoje („A“) gražiai ir nuosekliai buvo įrašomi įvairūs valdovo kanceliarijos išduodami dokumentai, įrašomi su visomis formuliarų dalimis, būtinai pažymint juos sudariusio raštininko parašo buvimą, valdovo parašus. Kitoje knygų serijoje („B“) taip pat buvo įrašomi tų pačių rūšių dokumentai, tačiau nepažymint juos sudariusio raštininko parašo, kartais be svarbių formuliaro dalių (rečiau be išdavimo vietos, dažniau be išdavimo datos). Kadangi šių knygų buvo daugiau nei serijos „A“, tai dažnai tokių registruojamų dokumentų skaičius tam tikrais laikotarpiais buvo taip pat daug didesnis. Tokią įrašymo formą, be raštininko parašo imitacijos, A. Hruša susiejo

su LM 15-ojoje, LM 19-ojoje ir LM 21-ojoje išlikusiomis šių knygų antraštėmis, kuriose buvo nurodoma raštininko M. Sviniuskio darbo „reikalų“, *справы*, pradžia tam tikroje vietovėje, tam tikru laiku. Susiejus visą knygą su konkrečiu raštininku, tampa nebereikalingi to paties raštininko parašai, po kito raštininko I. Hornostajaus sudarytais dokumentais parašas paliekamas arba pažymima kokio kita forma, kad tai šio raštininko darbas. Serijoje „B“ neįrašomi lotyniški dokumentai, jie įrašomi tik į seriją „A“. Dėl laisvesnės įrašų atminčiai formos serijoje „B“ galėjo būti įrašomi įvairiausios atminti vertos žinios apie valdovo asmenį, jo valdžios vykdymo kasdienybę, kanceliarijos gautus dokumentus, laiškus ir kt. Dėl to šioje serijoje koncentravosi tokia teismo dokumentika kaip bylų protokolai, primintinės, pasirengtinės, įrašomi valdovo teismui pateikti rašytiniai įrodymai. Visa tai buvo įrašoma tik serijoje „B“, kuri tuo ryškiai skyrėsi nuo serijos „A“ knygų. Tai pagrindiniai minėtų knygų serijų formavimo principai ir jų skirtumai.

Teismo raštai buvo įrašomi vienodai į abi knygų serijas. Knygų serijoje „B“ buvo įrašoma daugiau tų pačių rūšių dokumentų nei serijoje „A“. Dėl tęstinio nuoseklaus knygų serijų formavimo serijoje „B“ natūraliai išryškėdavo valdovo išvykos į LK specifika. Šios serijos „lenkiškos“ knygos yra LM 226, LM 21, LM 23, o „lietuviškos“ – LM 227 ir LM 19. Valdovo buvimo LK laikotarpiu labai sumažėdavo registruojamos minėtos specifinės teismo dokumentikos. Įvertinus pateiktus faktus, turėtų išryškėti visų bandymų problemiškas priskiriant kokią nors konkrečią dokumentų rūšį ar instituciją šių serijų pavadinimui. Vienintelė LM 227 knyga turėjo autentišką knygos rūšies pavadinimą *teismų reikalų (bylų) knygos*, visos kitos buvo iš esmės raštininkų anonimiški „reikalai“, *справы*. Serija „A“ gali būti pavadinta „suteikčių“, o serija „B“ – „teismo reikalų“ tik atsižvelgiant į minėtą problemišumą ir akcentuojant apskritai specifinės, tik vienai knygų serijai būdingos, pavyzdžiui, specifinės (įrašai atminčiai, bylų protokolai, rašytiniai įrodymai, pateikti teismui) teismo dokumentikos buvimo fakto nurodymo, funkciją. Plačiai taikomi dokumentų rūšių procentiniai skaičiavimai neparodo patiems kanceliarijos raštininkams svarbių skirtumų, kurių jie laikydavosi kasdienėje praktikoje. Jie puikiai suvokė, į kokios rūšies knygų seriją įrašo dokumentą, kai pažymi arba praleidžia raštininko parašo imitaciją, įrašo lotyniškus dokumentus (tik serija „A“), įvairius įrašus atminčiai (tik serija „B“). Tapo problemiški „teismų bylų knygų“ apibrėžimas ir serijos tęstinumas.

Kitaip nei 1522–1530 m. laikotarpio pasiuntinybių dokumentų, nesugebėta 1530–1540 m. jų kaupti ir nurašyti į vieną vietą. Toliau kartkartėmis buvo tęsiama LM 7 knyga, kurią daugiausia sudarė tvarkingos, su specialiomis antraštėmis I. Hornostajaus pasiuntinybių reikalų įrašų serijos. Kiek kitokio likimo sulaukė į LM 15-ąją

knygą patekusių pasiuntinybių dokumentų įrašų formavimas: dažniausiai anoniminiai tekstai, įrašai nesuformuoja ilgesnių nuoseklių serijų, o yra išsimėtę tarp kitokių rūšių dokumentikos. 1536 m. pasiuntinybių reikalų tvarkymą perėmęs M. Sviniuskis nesugebėjo formuoti vienos pasiuntinybių knygos: šalia 1538 m. rugsėjo mėn. pradėtos specialios LM 524-osios pasiuntinybių *справы и посольства* knygos (l. 45) išliko to paties laiko 1538 m. rugsėjo mėn. pasiuntinybių tekstų įrašai kitoje LM 7-ojoje knygoje. Konstatuota, kad su pasiuntinybių reikalais susijusių dokumentų patekimas į „lenkiškas“ „B“ serijos knygas LM 226-ąją, LM 21-ąją, LM 23-ąją yra susijęs su tuo metu suintensyvėjusia dalykine korespondencija tarp valdovo ir LDK Ponų tarybos.

Išskirti ir konkrečiai aprašyti A. Goštauto kanceliarijos knygų du skirtingi formavimo laikotarpiai rodo, kad tyrimuose būtina derinti tęstinumo ir kaitos dėmenis: 1522–1530 m. laikotarpiu kanceliarijoje sugebėta disciplinuotai formuoti 4 skirtingų dokumentų rūšių knygas, bet šios tvarkos nesugebėta tęsti toliau, matyt, dėl paprasčiausios natūralios priežasties, dėl pareigūnų mirčių ir kanceliarijos personalo kaitos. Pasikeitęs personalas formavo knygas visai kitokiais principais, nerūšiavo dokumentų, išskyrus specifinę teismo dokumentiką, įrašomą tik į vieną knygų seriją, į chronologiškai lygiagrečių dviejų serijų knygas, kurias sugebėjo nuosekliai tęsti per visą likusį laiką (1530–1540) iki A. Goštauto mirties ir po to.

TYPES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
CHANCELLERY BOOKS (1522–1540):
CHANGES AND CONTINUITY

Laimontas Karalius

Summary

This article is dedicated to the issues relating to the types of the GDL chancellery books. The analysed chancellery books are genetically related to the chancellery and represent the information processing and storage processes used therein. What we have in mind are the chancellery registers of the issued and received documents rather than books of document transcriptions (cartularies). This is speaking in terms of medieval diplomacy. In the framework of the modern archival science, this would be the books of the GDL chancellery acts (records). All the books attributable to the defined period from 1522 to 1540 have been analysed, categorized, and characterized.

Orderly books of the chancellery of Albertas Goštautas (Olbracht Gasztołd), the Chancellor and the Voivode of Vilnius, have been chosen as the object of the research. The result of the conducted research is the necessity to change the historiographic perception of the orderly books of the abovementioned Chancellor. Two clearly distinctive and chronologically isolated stages of the principles of chancellery book formation have been discovered and justified when combining the aspects of change and continuity.

Books attributable to the initial period (1522–1530) are characterized by the book formation reform, associated with A. Goštautas' ascend of to the office of the chancellor. The chancellery managed to form chronologically parallel books dedicated to different document types, for example, *books of grants and confirmations* (данни и подтверждения) LM 12 (1522–1529), *books of court documents* (судовых листов) LM 224 (1522–1530), and *books of complaints* (жалобных листов) LM 14 (1524–1529). A new book, however, was not started to compile the legation documents of the period, the LM 7 book formed in 1506 was continued instead. Nevertheless, documents related to legation affairs were neatly accumulated and recorded in a separate book which was in accordance with the general essence of the chancellery book reform. Separately formed notebooks based on the documents of the sovereign's court and directly relating to the sovereign's whereabouts, namely the capital of the GDL Vilnius, were singled out. The resulting issues with regard to the term “court case books” were pointed out due to the disregard of the changing nature of formation principles applicable to different chancellery books. Other objectives of the reform and its effects on the record-keeping are less evident. The thesis proposed in the article that the key stimulus

of the reform was a maximally thorough and consistent registration and thus control of the documents issued by the chancellery lacks an important aspect, namely a comparison with the general dynamics in the numbers of chancellery documents, as reflected in the books, in a longer period of time. The traces of issuance control are evidenced by the recording of Latin documents into the books which was carried out under the control of A. Goštautas' scribe Martynas Turas.

A distinct change in the order of chancellery book formation in the following period (1530–1540) is chronologically synchronized with the changes in the chancellery staff. The GDL land treasurer and scribe Bohušas Bohovitinavičius (Bohusz Bohowitynowicz) died in 1530; Kapotis Vasiljevičius, marshal and the sovereign's scribe, died in May of 1531; in January of 1531 the sovereign's scribe Ivanas Hornostajus (Iwan Hornostaj) was appointed to the office of the land treasurer of the GDL and from June of 1531 Michailas Sviniuskis, who hitherto appeared in the matters of sovereign's document preparation very occasionally (from 1529), became the main and the sole scribe of the sovereign. Gradually, over the period of 3 years (1530–1533), the principles of the new book formation order, based on the two chronologically parallel series of books, started showing through. The new order was discovered and described by Aliksandras Hruša. One of the consecutive book series (series "A" or "grants") consisted of LM 17 (1530–1536) and LM 20 (1536–1539) books. The other consecutive series (series "B" or "court matters") consisted of the books of court matters (cases), namely LM 227 (1533–1535), LM 19 (1535–1537), LM 21 (1536–1538), and LM 23 (1538–1540) books. Complex in its structure M. Sviniuskis' notebook of "matters" (справы) (1531–1534) preserved as part of the LM 15 book and LM 226 (1532–1534) book were attributed to series "B" or the genesis of "court matters" initial formation stage. The necessity to analyse the sets of documents as a whole and to take into consideration the later formation of the LM 15 (original) book that was based on slightly different principles was declared.

The main distinction of the formation of such separate book series as compared to the books attributable to the period from 1522 to 1530 with the clearly defined aspirations to group the issued documents into separate books (*court documents; grants and confirmations; complaints*) is the fact that in the period from 1530 to 1540 there was no such grouping of documents. One series of books (series "A") would contain neat and consecutive records of various documents issued by the sovereign's chancellery. The documents would be recorded in full, containing all formular sections, by all means indicating the presence of the responsible scribe's signature and the sovereign's signatures. The other book series (series "B") also contained documents of identical types, however, without the indication of the responsible scribe's signature, at times even without the important formular sections (at times

without the place of issuance, more often without the date of issuance). As the number of the abovementioned books was bigger than that in the series “A”, very often the number of documents registered therein in certain periods of time was also much bigger. A. Hruša is apt to associate such form of recording without the imitation of the scribe’s signature with the headings of such books preserved in the LM 15, LM 19, and LM 21 books which contained the indication of the start of scribe M. Sviniuskis’ work “matters” (справы) at a certain location at a certain time. When the whole volume is associated with a particular scribe, signatures of the scribe become unnecessary; signatures under documents drawn up by another scribe, namely I. Hornostajus, were preserved or it was indicated in another form that this was the work of this particular scribe. Latin documents would not be recorded into series “B”, they were only recorded in series “A”. Due to the more open form of record memory, series “B” could contain various worthy of memorizing data pertaining to the sovereign’s personal matters, the day-to-day matters of his rule, documents and letters received by the chancellery, etc. Therefore this series were mostly a collection of such court documents as *case records* (справы), *reminders* (припоминанье), *preparations* (пильность), and records of various written evidence filed with the court. All this was only recorded in series “B” which made it clearly distinct form series “A” books. Such are the main formation principles of the two abovementioned series of books as well as their distinctive features.

Court documents (судовые листы) were equally recorded into both book series. Series “B” contained more documents of identical types than series “A”. Due to the continuous successive formation of book series, series “B” would naturally shed light on the peculiarities of the sovereign’s visit to the Kingdom of Poland. Polish books of this series include LM 226, LM 21, and LM 23 books, whereas Lithuanian ones include LM 227 and LM 19. In the periods of the sovereign’s stay in the Kingdom of Poland, the registration of the abovementioned specific court documentation would decrease dramatically. Assessment of the proposed facts would bring out the problems pertaining to the attempts to assign a certain type of documents or an institution to the name of the said series. Only the LM 227 book had an authentic name of the book type – *books of court matters* (cases) (судовые sprawy), all the rest were for the most part anonymous “matters” (справы) of the scribes. Taking into consideration the abovementioned issues and highlighting the peculiar, typical of a single book series, e.g. peculiar (records to remember, case records, written evidence filed with the court) function of indicating the fact of the presence of court documents, series “A” can be named a series of “grant” books, whereas the title of series “B” could be “court matters”. The extensively applied percentage calculations of document types fail to reveal the differences considered important by chancellery scribes and observed in everyday practice. The scribes very well realized which document should be recorded into which series

of books as they either indicated or omitted the imitation of the scribe's signature, entered Latin documents only into series "A" books, and various records to be remembered only into series "B" books. So here again we face the problems pertaining to the definition of the "court case books" and series continuation related issues.

In contrast to the period of 1522–1530, legation documents in 1530–1540 were not collected and recorded in a single place. At times, the LM 7 book, which mostly contained I. Hornostajus' orderly series of records pertaining to legation matters with special headings, was continued. A slightly different fate awaited the formation of legation document records that were included into the LM 15 book – mostly anonymous texts, records scattered among documents of other types instead of forming longer successive series. M. Sviniuskis, who took over the handling of legation matters in 1536, failed to form a single volume of legation documents – alongside the special LM 524 *legation (справ и посольств)* book (fol. 34), which was started in September of 1538, there are records of legation related texts attributable to the same period (September of 1538) in another book, namely the LM 7. It has been established that inclusion of legation related documents into the Polish LM 226, LM 21, and LM 23 books attributable to the series "B" is related to the phenomenon of the intensified communication between the sovereign and the GDL Council of Lords in the period in question and should be analysed within the framework of the said phenomenon.

The distinguished and specifically described two distinct stages in the formation of A. Goštautas' chancellery books suggest that the research requires harmonization of the components of continuity and change – in the period from 1522 to 1530 the chancellery managed to orderly compile 4 books of different types of documents, however, it was unable to continue the procedure most probably due to natural causes, i.e. death of employees that led to changes in the chancellery staff; the new members of the staff used quite different principles, leaving document sorting aside, and formed two chronologically parallel series of books which they managed to continue for the remaining period of time up to A. Goštautas' death (1530–1540) and beyond.